

Dr. A. MEDYALI

ANTİK KÜRDİSTAN'DA
DİNSEL YAPILANMA

ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

Tur. 3373

ANTİK KÜRDİSTAN'DA
DİNSEL YAPILANMA
ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

STOCKHOLM 1991

BİRİNCİ BASKI

Layout, Composition, Design:

***Publishing Hous of Berhem
Kotkagatan 15, 6 tr.
164 75 Kista/SWEDEN***

***Printed in Sweden 1991
by Apec-Tryck and Förlag***

Dr. A. MEDYALI

ANTİK KÜRDİSTAN'DA
DİNSEL YAPILANMA
ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

BERHEM YAYINEVİ

BERHEM YAYINLARI: I

Birinci Baskı:
Eylül 1991, STOCKHOLM

Basımevi:
Apec-Tryck Förlag

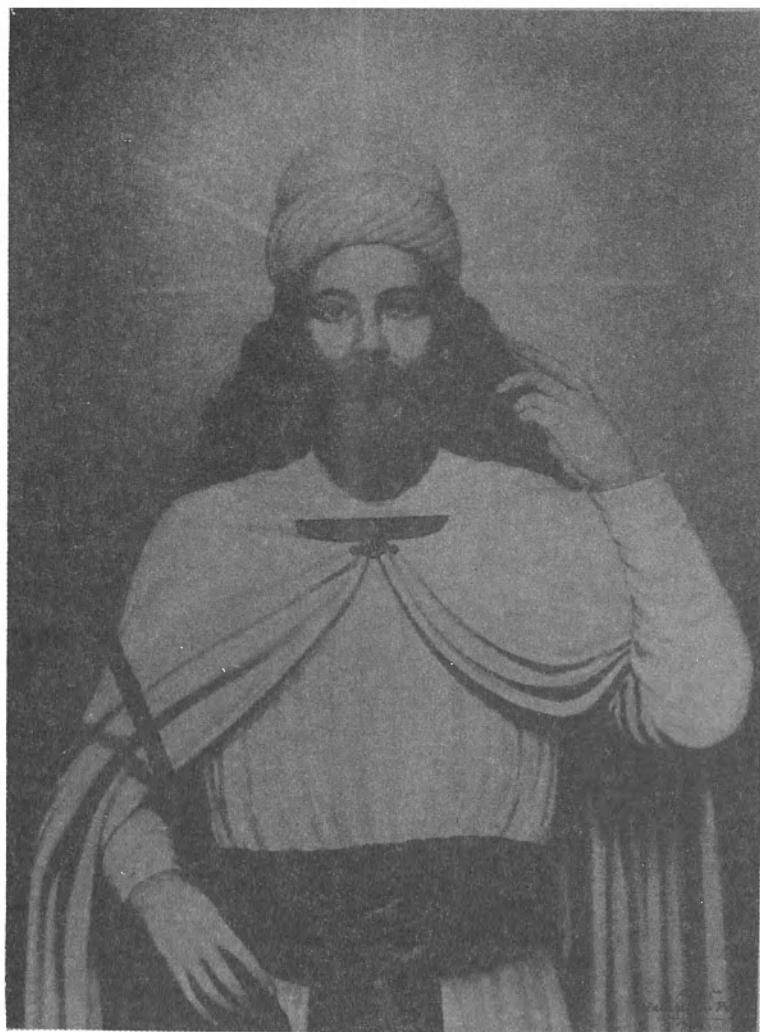
Kapak:
Zerdüşt Dini'nin sembolü

İsteme Adresi:
Kotkagatan 15, 6
164 75 Kista/SWEDEN

Tel: 08 - 750 48 28

Post Giro: 425 23 97 - 7

ISBN: 91 971706 0 7

Zerdüşt

From: *S. A. Bedir Khan*

To: *S. A. Bedir Khan, Esq.*
14/10/32

Zerdüş'tü temsil eden bu portrenin yerleştirildiği karton yüzeyin arka yüzüne basılan, Farsça ve İngilizce ibareler taşıyan mühür ve altına elyazısıyla düşülen not.

Mühürün Farsça olarak yazılan ilk ibaresi şöyle:

"Encumen-i Iran Ligi Bombay (Iran Cemiyeti Bombay Ligi)

Kawesci Petil Estrit (Kawesci Patel Caddesi)

Fort. BOMBAY.

Açıkça görüleceği gibi hemen altında da, sözcüğü sözcüğüne aynı ibarelerin İngilizcesi yazılmış.

Mühürün alt-dışına ise portreyi armağan edenin *paraft* ile armağanı alan *Dj. A. Bedir Khan* (Celadet Ali Bedir Han)'ın adı elyazısıyla yazılmıştır. Addan hemen sonra kısaltılmış (*Esq.*) olarak yazılan *Esquire* sözcüğü, bir centilmenin fahri unvanını, ya da genel olarak saygın bir *prensi* ifade eder.

14: 10: 32 (yani 14 Ekim 1932) tarihi, bu portrenin armağan edildiği tarihi bildiriyor.

Daha önce çeşitli kitap, dergi, gazete vb. yerlerde yayımlanan bu portrenin, orijinalinden bir kopye çekebilmek için yayınevimize izin veren

Sayın *Lütfü Baksî*'ye teşekkür ederiz.

BİRKAÇ SÖZ

Bu çalışma ilkin BERHEM dergisinde yayımlandı. Okuyuculardan, konuyla ilgilenen çevrelerden sıcak bir ilgi gördü, beğeniyle karşılandı. Bundan cesaret alarak, yazardan konuyu genişletip bir kitap haline getirmesi ricasında bulunuldu. Dostumuz MEDYALI dileğimizi geriçevirmedi ve bu değerli yapıtı size sunma olanağını tanıdı bize.

Batı bibliotekleri *Zerdüşt* ve öğretisine ilişkin kitaplarla dolu. Konu çeşitli yönleriyle ele alınmış, *Avesta* tekstleri Batı dillerine çevirilmiş ve bilim çevrelerinde canlı tutulan araştırma alanlarından biri olmuştur. İslam ülkelerinde ise *Zerdüşt* ve öğretisine ilgisiz kalınmış, unutulup gitmesine çalışılmıştır. *Mecusilik* olarak adlandırılan Zerdüştlük, tüm diğer İslam-öncesi inanç ve öğretiler gibi yadsınmış, *batıl* inançlardan biri sayılarak taraftarları *kâfirlikle* suçlanmış, *Cizye* ödeyenler kategorisinde görülmüştür. Oluşturulan korku ve kuşku ortamında bilim ve düşün çevreleri genel olarak konudan uzak durmayı, geçerli ve güzel olan her şeyin İslam'la dünyaya indiği savını adeta onaylamayı yeğlemişler.

Sözgelimi Türkiye'de, İslam-öncesi dinsel ve kültürel değerlerin kaynağı sözkonusu olduğunda, *Şamanizm* derde deva olarak öne çıkarılmış; yalnız Türk kültürü değil, Kürt kültürü de *Şamanizme* bağlanmak istenmiştir. Oysa *Şamanizm* özgün bir sistemi olan bir din değil; insanların doğa güçlerine tapındığı, *büyü* ve *düşten* medet umduğu bir evrenin adıdır. Yani *Türklere*

Birkaç Söz

özgü bir din değil bu. Ama onlar da tıpkı diğerleri gibi doğal olarak sözkonusu bu evreyi yaşamışlar. Ve o dönemden kalan bazı öğeleri -yine tüm diğer halklar gibi- kültürlerinde hala koruyup yaşıyorlar.

Yapılan araştırmalar İrani halklar ve Kürtlerin yanısıra Türkmenlerin de *Zerdüş*t öğretisinin etkisinde kaldıklarını, bunun Alevilik ve Bektaşiliğin uzandığı başlıca gözelerden biri olduğunu açıkça gösteriyor. Peki Türk araştırmacılar neden *Zerdüş*t adından özenle kaçınıp her şeyi *Orta Asya Türklerinin dini* olarak niteledikleri *Şamanizme* bağlıyorlar? *Zerdüş*t Türk kökenli olmadığı için mi? Yoksa ulusal kültürümüzün beslendiği kaynakları bize unutturmak için mi?.. Din önderlerinin hangi ulus ya da kabileye mensup oldukları okadar önemli mi?

Dr. A. MEDYALI bu kısa ve özlü araştırmasıyla, gözlerimizi kültür kaynaklarımızdan birine, inanç, adet, töre, düşünce ve davranış dünyamızın özgün bir kaynağına çeviri yor.

Bu araştırmanın Müslümanlığı ya da bir başka dini benimseyen insanların inançlarına yönelik herhangi bir amacı yok. Yazarı ve biz yayınevi çalışanları, ne kimseye herhangi bir dine bağlanmayı ne de inançlarından vazgeçmeyi öneriyoruz. Bu bilimin işi değil ve bizim de böyle bir niyetimiz yok. Sorun ulusal kültürümüzün dayandığı kaynakları araştırıp aydınlığa çıkarmak, eski ve köklü bir uygarlığın sahipleri olarak kültürümüzün izlediği tarihsel süreçleri kesintisiz bir biçimde birbirine bağlamayı sağlamaktır.

Bu çalışmanın geniş kapsamlı araştırmalara duyulan özlemi daha da kamçılacağı, kültür tarihimiz bakımından önemli bir kazanım olacağı kanısını paylaşıyoruz.

YAYINEVİNİN NOTU

ANTİK KÜRDİSTAN'DA DİNSEL YAPILANMA ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

Giriş:

Kürdistan'da yaşam tüm ulusal öğeleriyle bir gökkuşağının tüm tayflarını ve güzelliğini bağrında coşkuyla yansıtır. Bu çeşitlilik kimi alanlarda coğrafi konumla uyumlu belirli bir yoğunlaşmaya yönelir. Yine de farklı dinleri, farklı alışkanlıkları, çeşitli halk danslarını, değişik müzik geleneklerini ve folklorun diğer pekçok unsurunu Kürdistan'ın ulusal potasında eritip kaynaştırarak kucaklamaktan geri durmaz. İnsanlığın ortaya koyabildiği en büyük değerlerin bileşkesi ve doruğu olan uygarlıkların tarihsel süreç içinde bilinen en eski çağlar boyunca, en yoğun biçimde, en üst düzeyde ve ivmede doğup yayıldıkları bir coğrafi konumun odak noktasında bunun böyle olmaması pek şaşırtıcı olurdu. Kürdistan'ın dinsel haritası da bu gerçeğe aykırı değildir.

Çağdaş Kürdistan'da dinlerin dağılımına gözettiğimizde, Kürtlerin çoğunluğunun *Şâfiî* geleneğine bağlı *Sünni Müslümanlar* olduğunu görürüz. Güneyde Senendej'in öte tarafına doğru yöneldiğimizde, buradaki Kürtlerin çoğunun komşuları

İranlılar (Persler) ve Lorlar gibi Şii oldukları dikkati çeker. Türkiye ve Irak'ta ise Kürtlerin komşuları farklı olarak *Hanefilik* geleneğine bağlı *Sünniler* dir. Doğu Anadolu'da Dersim, Sivas, Erzincan, Elazığ yörelerinde genelde Şii kabul edilen *Kızılbaş* olarak da adlandırılan, *Zazaca* ya da *Kurmanca* konuşan Alevi-Kürtler yaşarlar. Kürdistan ın diğer ucunda, doğudaki Hewramanlılar ve Sencahi aşireti arasında ise *Ehl-i Hak* inananları bulunmaktadır (1).

Tarikatların da Kürdistan'da güçlü bir zemin buldukları gözlemlenmektedir. Özellikle Türkiye, İran ve Irak arasındaki sınır bölgelerinde yoğunlaşarak geniş bir alana yayılan bu tarikatların başlıcaları, *Şeyh Abdulkadir Geylani* (1077-1166) tarafından kurulan *Kadiri Tarikatı* ve Buharalı *Muhammed Bahaeddin* tarafından kurulan *Nakşibendi Tarikatı*'dır.

Sünni ve *Şii* Müslümanlar dışındaki en büyük grubu, daha çok *Şeytana Tapanlar* olarak adlandırılan *Yezidiler* oluşturmaktadır. Aslında Şeytana tapınmaktan çok, onu gözardı edilmemesi gereken evrendeki güçlü bir devindirici olarak kabul eden *Yezidiler* Güneydoğu Anadolu merkezinde Suriye sınırına yakın olarak ve Irak'ta Cebel Sincar bölgesinde yerleşiktirler (2).

Kürdistan'da *Hıristiyanlar* da bulunmaktadır. Kürdistan'da yaşayan *Hıristiyan* toplulukların çok azı kendilerini Kürt olarak kabul etmektedir. Başlıca Hıristiyan Kiliseleri olarak Kürdistan'da şu üçü bulunmaktadır (3):

1. Ermenice konuşan Ermeni Kilisesi

2. Doğu Süryanicesi'ni kullanan Nesturî (Süryani) Kilisesi

3. Batı Süryanicesi'ni kullanan Asuri Ortodoks Kilisesi

Özellikle İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra İsrail'e doğru hızlanan göçler nedeniyle sayıları çok azalmış olmakla beraber, Kürdistan'ın değişik bölgelerinde *Yahudi Kürtler* de bulunmaktadır. Bunlar 1951-1952 yıllarındaki büyük göçlerine değin başlıca Irak kesiminde (146 topluluk halinde), İran kesiminde (19 topluluk halinde) ve çok az olarak da Türkiye kesiminde yaşıyorlardı (4).

Genelde olduğu gibi, Kürtlerle ilgili olarak yapılan çelişkili değerlendirmelere dinleri de dahildir. Bu çelişkili değerlendirmeler, Kürtlerin günde beş kez ibadet gibi İslami kuralları uygulamadıklarını belirtenlerden dinsel inançlara bağlılık konusunda onların en fanatik müslümanlar olduğunu ileri sürenlere, ya da yüzeysel bir İslam örtüsü altında *Zerdüşti* inanç ve uygulamaların süregeldiğini savunanlara değin uzanan değişik görüşleri kapsamaktadır (5).

Bu ve benzeri görüşleri sağlıklı bir biçimde irdeleyebilmek için, özellikle Kürdistan'daki İslam öncesi dinsel yapılanmaya tarihsel gelişim süreci içinde kısaca da olsa bir gözatmakta yarar var. On dan önce, yukarıda sözü edilen coğrafi dağılım özelliklerinin genel olarak Kürtlerle komşuları olan diğer uluslar arasında varolan az ya da çok be-

lirgin dinsel farklılıkları ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Bu dinsel farklılıkların özellikle dil farklılıklarıyla da bütünleştikleri sınırlarda Kürt kültürünün diğer halkların kültürleriyle karışmasını önlemede ve Kürt ulusal kimliğini korumada önemli etkileri, bazen de belirleyici rolleri olmuştur denilebilir.

KÜRTLERDE İLCEL DİN

Din ve inanç düşüncesinin ne zaman, toplumsal yaşamın hangi evresinde başladığı bilinmiyor. Ancak bunun toplumsal gelişim sürecinin başlangıçlarına kadar uzandığı, insanoğlunun henüz yeterince gelişmemiş olan yeteneğiyle doğayı ve çevresini kavrayıp yorumlama çabalarından kaynakladığı söylenebilir. Bu anlamda daha baştan, insan topluluklarının belirli dinsel inançlara sahib oldukları, ekonomik ve toplumsal yaşamın sürekli değişim ve gelişim süreçlerine paralel olarak dinsel inançların da değişerek günümüze kadar sürüp geldikleri biliniyor. Doğa ve *çoktanrılı* dönemin ardından gelen *tektanrılı* dinler, eski inançları hepten dışlamadı, dışlayamadılar; onların birçok norm ve motiflerini ya aynen ya da belirli bir değişikliğe uğratarak aldılar. Bunun yanı sıra değişik insan toplulukları ve halklar, *tektanrılı din* formunu hemen ve kolaylıkla benimsemediler; çok defa ve özellikle *İslamiyet*'le *Hıristiyanlık* kendilerini, kan dökerek ya da ağır

baskılarla benimsettiler. İster inanmak zorunda bırakılarak, ister içten inanarak olsun toplumlar *tektanrılı* dinleri benimsedikten sonra da eski inançlarını hepten terketmediler, yer yer onları yeni dinin *rengine* uydurarak -kısmen de olsa- sürdürdüler. Bu nedenle bir toplumda dinin evrimi, inançların geçirdiği değişimi ve ortaya çıkan değişiklikleri incelerken sürecin bir bütün olarak ele alınması sağlıklı sonuçların elde edilmesi bakımından zorunludur.

Kürtlerin atalarının ilkel dinleri hakkında ayrıntılı ve yeterli kaynaklar yok. Varolanlar da Kürtler açısından yeterince değerlendirilmiş değil. Bu konudaki başlıca bilgilerimiz Halikarnas (Bodrum) doğumlu Yunanlı tarihçi *Herodot*'un (MÖ 5.yy.) Persleri ele alarak ilkel *Aryan* dini hakkında yaptığı açıklamalara dayanmaktadır.

Herodot'un yazdığına göre, heykel dikilmesi ve tapınak yapılması pek yaygın bir uygulama değildi. Bu *doğa* dininin gereklerine göre dağların en yüksek zirvelerine çıkılarak, tüm tanrıları temsil eden *GökTanrısı* (Zeus) adına adaklar adanıyordu. Ayrıca güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgârlara da tapınılıyordu. Bunlar asıl özgün tanrılardı.

İbadet eden kişi herhangi bir kişisel ve özel dilekte bulunamazdı. Ancak sadece kral için ve kendisinin de bir parçası olduğu toplumun genel iyiliği için dua edebilirdi (6).

*Resim: 1 Zerdüşt'ün eski bir German portresi
(Khojeste P. Mistree, Zoroastrianism, Bombay 1982)*

ZERDÜŞT'ÜN KÖKENİ VE YAŞAMI

Kürtlerin *İslamiyet*'ten önceki kutsal dinlerinin *Zerdüşt* dini (Zorovastrenizm, Zerdüştlük) olduğu bilinmektedir. MÖ 660-583 yılları arasında yaşamış olduğu bilinen *Zerdüşt Peygamber* tarafından kurulan *Zerdüştlük*, uzun savaşlar sonucunda zamanla yaygınlaşmış ve Sasâni Hükümdarlığı (M.S. 211-640) zamanında devlet dini olarak kabul edilmişti. *Zerdüşt* dininin bir diğer adı ya da formu olan *Mazdeizm*, *Mazda* ya da *Ahura Mazda* kökenlidir (7). Tanrı *Zeus*'un karşılığı olan *Ahura Mazda*, Zerdüştilerin tüm gök, güneş, ay, ateş, su tanrılarını adlandırmak için kullandıkları genel bir addi (8).

Zerdüşt dini hakkındaki bilgiler Zerdüştilerin başlıca kutsal kitabı olan *Avesta*, Pehlevi kitapları, *Herodot* ve *Plutarch* gibi tarihçilerin yapıtlarıyla çeşitli *İslam*, Ermeni vb. kaynaklara ve günümüze değin *Zerdüştlük* inancına bağlı kalmış olan kimi topluluklardan (Gebriler, Parsiler) elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

Avesta Dili, artık kullanılmayan çok eski bir dil olduğu için yorumlanması oldukça güç olmuştur ve bilimsel çalışmalar için de yeterince doyurucu değildir. *Avesta*'nın yazılmış olduğu dile *Avestan* (*Avesta Dili*) denilmektedir. *Hint-Avrupa* diller ailesinin *Hint-İran* dil grubuna dahildir (*Tablo:1*): *Avesta Dili* en çok *Sanskritçe*'ye yakın olmakla bir-

likte ondan tamamen ayrıdır. *Sanskritçe* ile olan bu yakınlığı, *Avesta*'nın güvenilirliğini sağlayan öğelerden biridir ve halen onun çevirilmesinde en büyük öneme sahiptir.

Avesta'da iki farklı lehçeye rastlanır. Bunlardan biri *Gâthâ lehçesi* olup *Avesta*'nın *Gâthâ Avestan* adı verilen ve doğrudan *Zerdüşt Peygamber*'e ait oldukları kabuledilen en eski bölümlerinin, diğeri ise *Avesta*'nın geriye kalan daha bir bölümünün yazılmış olduğu *Yeni Avestan* lehçesidir (9).

Avesta, sunduğu dilden (*Avesta Dili*) çok daha yeni bir alfabe ile yazılmıştır. Bu alfabenin yazı karakterleri Sasâni dönemi *Pehlevi* dilinden alınmıştır (Sasâniler döneminde orijinal *Avesta*'dan elde kalabilenler toplanıp basıldığında sözlü anlatımlar *Pehlevi* dilinde kaydedilmişti). Özgün *Avesta*'nın yazı dili hakkında birşey bilinmemektedir. *Avesta*, günümüzde de Zerdüştlüğe bağlılıklarını sürdüren Hindistan'daki Parsilerin ve İran'daki Gebrilerin kutsal kitabı olarak geçerliliğini sürdürüyor. *Büyük İskender*'in MÖ 330'da Ahamenilerin Persepolis'deki saraylarını yakması ve Semerkant'ı ele geçirmesiyle bu iki yerde büyük bir özenle saklanan iki adet orijinal *Avesta* kopyası yok edilir. *İskender*'in yıkıcılığı ve ardından gelen beş yüzyıllık Silifke ve Part egemenliği Zerdüştilerin tarihindeki en karanlık dönemlerden birini oluşturur. Orijinal metinlerin çoğu bu dönemde kaybolur. Bundan daha yıkıcı ve daha ciddi bir durum, Arapların Pers (ve Med) ülkesini istilas ve *Kuran*'ın baskısı sonucunda ortaya çıkmıştır. Dinsel

baskı ve katliamlarla Zerdüşt inananları inançlarını bırakmaya ya da göçe zorlandılar. Nekadar Zerdüşt kitabı bulunduyorsa yakılmaları buyuruldu. Eldeki *Avesta* bu yıkımlardan kurtarılabilen ve Pers ülkesinde kalan Zerdüştilerle Hindistan'a göç eden Parsiler tarafından korunan yazılı metinlerin biraraya toplanmasından oluşmuştur. Bunlardan en eskileri olan Hint kökenli *Avesta*'lar 13. ve 14. yüzyıllara aittir (10).

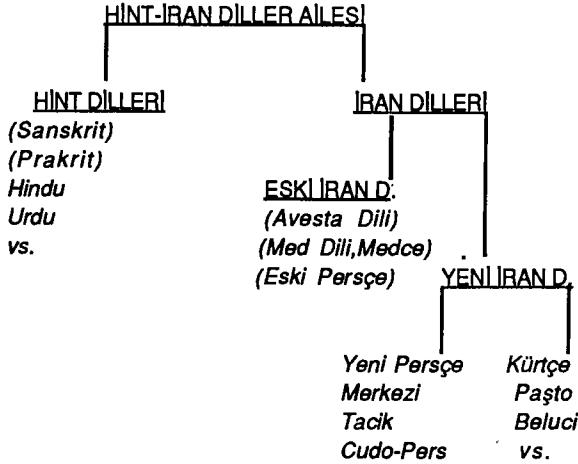
Zerdüşt Peygamber'in Kökeni:

Kaynaklara göre Zerdüşt, Med ülkesi (Medya)'nın batısında ve Urmiye Gölü yakınlarında bulunan bir Med şehri olan Raghæ (Raghâ, Rai, Rayy)'de doğup büyümüştür. Rand Mc. Nally'nin Dünya Tarihi Atlası (ABD 1965)'nda yer aldığı konumuyla Raghæ, günümüzde Hemedan'ın kuzey-doğusunda bulunan Rey şehrine uymaktadır. Ve yine kaynaklara göre, Zerdüşt, Herodot tarafından da bir Med aşireti olarak sık sık sözü edilen *Magi* aşiretindedir (11).

Magi sözcüğü *Latince*'de *Magus*, *Eski Farsça*' da ise *Magu* olarak geçer. Bu ada Pers hükümdarı *Darius*'un Bisütun (Behistan) yazıtlarında rastlanmaktadır (12).

Kürtçe'de ise bu adla ilgili olarak yerleşmiş *Mecûsî* sözcüğü bulunmaktadır ve Magili (Magi

HİNT-AVRUPA DİLLERİ AİLESİ

Tablo 1: Avesta Dili ve Kürtçe'nin Hint-Avrupa Diller Ailesi Tablosundaki Yeri

Bacharach, Jere L., Orta Doğu Çalışmaları El Kitabı, ABD, Washington Üniversitesi Yayınları, 1989, s. 53'deki tablodan alınmıştır. Parantez içindekiler artık kullanılmayan ölü dilleri göstermektedir.

kabilesinden olan) anlamına gelmektedir. Bu

bulgu da etnolojik açıdan önemli bir ipucu olarak değerlendirilmelidir.

Magi'nin sözlükteki karşılığı olarak "Eski Medya ve Pers ülkesindeki doğaüstü güçlere sahiboldukları kabul edilen dinadamları ve münec-cimler sınıfı" ya da "Zerdüşt dinadamları sınıfı" açıklaması verilmektedir. Bir topluluğu, bir aşireti ve sınıfı dilegetiren Magi sözcüğü çoğul anlamda olup tekil biçimi Magus'tur.

Magi, Medler içinde yeralan bir aşiret ve aynı zamanda bir toplumsal (dinsel) sınıftı. Ahamenidler döneminde din *Herodot*'un bir Med kabilesi olarak tanımladığı bu Magi sınıfının kontrolündeydi. Aryan hakimiyeti döneminde ise Magi buyruk altında bulunan topluluğun liderleri olarak bilinir. Magi aşireti üyeleri Medler döneminde münecim, hekim ve sihirbazdılar. Toplumdaki önderlik konumları büyük bir olasılıkla dinsel bir temele dayanıyordu.

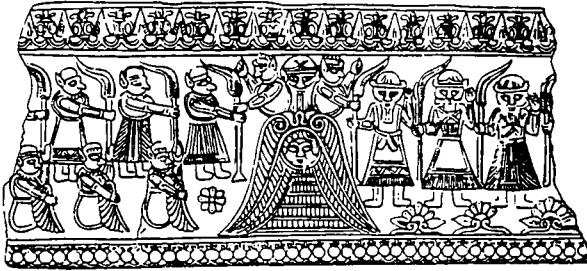
Herodot'tan öğrendiğimize göre, Magi yalnızca bir dinadamları topluluğu olmayıp aynı zamanda bir Med aşiretiydi (13). Pehlevi yazarlarından *Dinkârt*, *Avesta*'yı Magi dinadamlarının kutsal yazıları (kitapları) olarak kabul eder. Arap tarihçisi *El-Bîrûnî*, Magilerin aslında *Zerdüşt Peygamber*'den çok daha önceleri var olduklarını ancak aralarında *Zerdüşt* dinini uygulamayan kimsenin kalmadığını aktarır (14). Pekçok Arap ve Asuri yazar, *Zerdüşt*'ten *Magili*, *Magilerin önderi*, *mezhebin lideri*, ya da *Magili Peygamber* olarak söz etmişlerdir (15).

Meyciyanizm (Magianism) de denilen ve Şamanizm'in bir türü olan Magi dini inançları, Perslerinkinden farklı olmakla birlikte pekçok benzerlikler de taşıyordu. Medo-Pers (Ahamenid) dönem ve onu izleyen Pers egemenliği dönemiyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal yapı içinde, Magi üyeleri güneş ve ateş gibi bu ortak ya da benzer unsurları da kullanarak güçlerini sağlamlaştırmaya çalışırlar. Ve henüz reforme edilmemiş olan İran doğa inancı içindeki boş bulunan din adamlığı yerlerine kendilerini oturtmak onlar için pek zor olmaz. *Meyciyanizmin* daha sonraki gelişmesi, Sasâni Hükümdarlığı döneminde olduğu gibi *Zerdüştlüğün* tarihi içinde yeralır (16). Artık Magi din adamlarının *Zerdüşt* din adamlığına dönüşmüş olmaları sözkonusudur.

Herodot yazılarında birçok yerde Magi'den söz etmekte, hem Med hem de Pers egemenliği dönemlerindeki etkinliklerini açık bir biçimde ortaya koyan çokça örnek vermektedir:

"Bunlardan birinde, Medlerin Persleri egemenlikleri altında tuttukları Kiyaksar'ın oğlu Med Kralı Astyages (Astyaj) döneminde geçenlerden sözediliyor. Herodot'un aktardığına göre, Astyages bir Persli ile evli olan hamile kızına ilişkin olarak gördüğü bir rüyayı müneccimlerine (Magi) yorumlatır. Onlar da bu rüyayı, doğacak torununun (ki bu ilerde dedesi Astyages'i yenilgiye uğratıp Medlerin Persler üzerindeki hakimiyetine sonvererek onları Perslere tabi kılacak olan Siyrus'tur) Astyag-

es'in tahtını ele geçireceği şeklinde yorumlarlar. Siyrus (Cyrus) doğunca onu öldürmesi için Kral Astyages akrabası Harpagus (Harpsjus)'u görevlendirir. Ancak Harpagus çeşitli düşünceleri nedeniyle onu öldürmez ve saklaması için kralın çobanına verir. Siyrus on yaşına geldiğinde bir olay yüzünden onun yaşadığından kuşkulanan Astyages, gördüğü yeni bir rüya üzerine ne yapması gerektiğini Magi'ye danışır. Onlar da Siyrus'un yaşadığını ve kral olmaya aday olduğunu belirterek şöyle derler: "... Bu çocuk bir Persli ve bir yabancı. Güç onun eline geçerse, biz farklı bir ırktan olan Medler, Persler tarafından aşağılanacak ve köleleştirileceğiz. Ama siz bizim hemşerimizsiniz

Resim 2: Hem kadın hem erkek olan Zurva'nın Ehriman'ı doğuruşunu betimleyen gümüşten bir plaka. 10. yüzyıla ait olup Loristan'da bulunmuştur.

ve sizle birlikte tahta sizin bize bağışladığınız güç payına ve şeref mevkilerine sahibiz." (17)

Kürtlerle ilgilenen araştırmacıların hemen tümü, Medlerin Kürtlerin ataları oldukları konusunda aynı ortak düşüncüyü paylaşmaktadırlar ve Kürtlerin kendi yargıları da bu yöndedir. Tüm Med prensliklerini merkezi bir otorite altında toplamayı başaran Med Kralı *Kiyaksar* (Cyxeres MÖ 633-584)'ın MÖ 612 yılında ünlü Asur başkenti Ninova (Niniv)'yü fethetmesi, Medlerin Med ve Pers ülkeleri üzerindeki egemenlikleriyle birlikte büyük bir *Medya İmparatorluğu* (MÖ 612-550)'nun başlangıcı olarak kabul edilir. MÖ 612 yılı *Antik Kürt Takvimi*'nin de başlangıcı olarak kabul edilmiştir (18).

Medlerin MÖ 612-550 yılları arasındaki egemenlik dönemleri ile *Zerdüşt Peygamber*'in yaşadığı ve öğretisini yaymaya çalıştığı MÖ 660-583 yıllarının birbiriyle çakıştığı kolayca görülür. Bu paralellikten hareketle *Zerdüşt*'ün öğretisini, kısa sürmesine karşın Medlerin güçlü ve egemen oldukları bir dönemde ortaya koyduğu ve yayma olanağı bulunduğu anlaşılmaktadır. *Zerdüst*'ün, *Magi* diye adlandırılan bir Med aşiretinden gelmesi ve Medlerin de Kürtlerin ataları oldukları tarihsel gerçeğinden hareketle, *Zerüşt*'ün ve öğretisi olan *Zerdüştlüğün* Kürt nitelikleri abartmalı olmayan savlar olarak ileri sürülebilir. Med ve Pers ülkelerini de içine alan bir alanda, *Zerdüşt*'ün sadece dinsel yönelimi sonucu değil ayrıca kendi toplumunun iç dinamiklerinin de zorlamasıyla ortaya koyduğu aynı öğretiyi, Medlerden sonra (Perslerden

sonra İranlıların olduğu gibi) Kürtlerin de kutsal dini olmuştur.

Zerdüşt Peygamber'in Kimliği ve Yaşamı:

Avesta'da, Zerdüşt Peygamber'in adı sürekli olarak *Zarathuştra* ya da tam olarak *Spitâma Zarathuştra* biçiminde belirir. Zerdüşt'ün soyağacı ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Buradaki *Spitâma* unvanı, Zerdüşt'ün atalarından olan tanınmış bir kahramana aittir. *Zarathuştra* adı, değişik dillerde değişik söyleniş ve yazılış biçimlerine bürünmüştür. En yaygın olarak kullanılan *Zoroaster* (Zervastır) biçimi Latince'deki karşılığı olan *Zoroastres*'den uyarlanmıştır. Ermenice'de *Zaravêşt* ve *Zradasht*, Pehlevi dilinde genellikle *Zaratûşt* biçiminde olup çağdaş İran dillerinde *Zarduşt*, *Zartûşt*, *Zarduhaşt*, *Zarâtuşt*, *Zarâduşt*, *Zârduşt*, *Zarâtuhaşt*, *Zârâhuşt* gibi söyleniş biçimleri geçer. Türkçe'de Zerdüşt olarak geçen bu adın Kürtçe'deki karşılığı ise *Zerdeşt* ya da *Zardeşt* dir. Tüm bunlar Avesta'daki *Zarathuştra*'nın değişik söyleniş ve yazılış biçimleridir (19).

Cigerxwin'e göre asıl doğru olan *Zardeşt* (*Zardeşt*)'dir. Kürtçe'de *zar* lisân, dil; *deşt* ise doğru, düz anlamına gelmektedir. Böylece *Zardeşt*, "doğru söyleyen, doğru söylemiş" (peygamber) de-

mektir (20).

Daha önce de belirtildiği gibi Zerdüşt, bir Med şehri olan Raghæ'de ve bir Med kabilesi olan Magi aşireti üyesi olarak dünyaya gelmiştir. Onun yaşadığı yıllar olarak Dr. E.W.West'in yaptığı hesaplamalara dayanarak ortaya koyduğu MÖ 660-583 yılları kabul edilmektedir.

Zerdüşt'ün annesinin adı, Avesta'nın bölümlerinden birinde *Dughdhovâ* (Duğdovâ) olarak geçer. Pehlevi dilinde *Dûghdavo* ya da *Dûkdav*, Pers dilinde ise *Dughdû* (Duğdu)'dür. Babasından ise Avesta'da, Pehlevi yazılarında ve daha sonraki Zerdüşt kaynaklarında sık olarak sözedilmektedir. Adı *Pourushaspa* (Pörüşhâspo, Pürşesf)'dir (21).

Zerdüşt'nâme'nin aktardığına göre, parlak bir geleceği olduğu babası tarafından önceden bilinen Zerdüşt, henüz yedi yaşına gelmeden babası onu *Burzîn-kurûs* adlı dürüst ve bilgili bir adama eğitilmek üzere teslim eder. Ancak bunun dışında Zerdüşt'ün çocukluk yılları ve aldığı eğitim, onun yaratıcı düşüncesini oluşturan itici güçler ya da içinde doğup büyüdüğü, gelişip yönlendirdiği toplumun koşulları hakkında hemen hiç ayrıntılı bilgiye rastlanmıyor. Zerdüşt'ün dikkatini yönelttiği ve yenileştirici çalışmalarına yolaçan nedenler arasında, çevresindeki *şeytana tapma* düşünceleri, büyükbaş hayvanların kesilmesi ve onlara kötü davranılması, ahlâk yoksunluğu, yalancılık, verilen sözün tutulmaması gibi davranışlar ve kişilik bozuklukları sayılabilir.

Daha küçük yaşlardayken çevresindeki yanlış-

lıklara karşılgelmeye, tartışmaya başlayan *Zerdüşt*, yirmi yaşına geldiğinde aile ocağından ayrılır ve fakirlere yemek vererek hizmet eder. *Zerdüşt*'ün, gelenekleri geliştirme ve reformlar yapma yönündeki düşünceleri konusunda bir fikir vermesi bakımından şu örnek oldukça karakteristiktir. *Zerdüşt* anne ve babasının da onayıyla evlenmek istediğinde, babasının kızı önceden görmüş olmasına karşın, geçerli olan geleneğe karşı gelerek, kendisiyle evlenmeden önce kızın yüzünü mutlaka görmek istediğini belirtir.

Otuz yaşından sonraki yedi yıl kadar süren sessizlik dönemi, diğer başlıca dinlerin öğreticilerinde olduğu gibi meditasyon ve dinsel hazırlanma dönemlerini içeriyordu. Yine aktarıldığına göre, *Zerdüşt*, zamanının büyük bir bölümünü İran'daki Sebelân (Sabalân) Dağı'nın ya da bugünkü Irak Kürdistanı'nda yeralan Kürt kenti Erbil yakınlarındaki dağlardan birinin tepesinde olduğu belirtilen doğal bir mağarada geçiriyordu (22).

Zerdüşt Peygamber, ortaya koyduğu yeni öğretiyi ilk on yıl süresince sadece kuzenine kabul ettirebilmişti. Ancak Bâlkh (Bactria) yöresindeki (daha sonradan *Zerdüşt* inancının koruyucusu olacak olan) *Kral Visthâspa*'yı inandırdıktan sonradır ki *Zerdüşt dini* hızla yayılmaya başladı. Kaynaklara göre *Zerdüşt*, bu sırada 42 yaşındaydı. Kimi araştırmacılarca *Visthâspa*'nın, sonradan Ahamenid kralı olacak olan *Darius*'un babası olduğu ileri sürülmüştür. *Zerdüşt*'ün, öğretisini yaymak için kral *Visthâspa*'nın yardımına gereksinim duymuş

olması, İran krallık kavramının en önemli özel liklerinden olan *taht* ile *tapınak* arasındaki bütünleşmenin özgün örneklerinden biri olarak da değerlendirilmiştir (23).

Kral Visthâspa'nın da saflarına katılmasından sonra Zerdüştilerle inanmayanlar arasında uzun süren savaş dönemleri olmuştur. *Zerdüşt* bu savaşlardan biri sırasında, beraberindeki bir grup dinadamıyla birlikte bir altarın (kurban sunulan yer, sunak) yakınlarında MÖ 583 yılında 77 yaşındayken öldürülür.

ZERDÜŞTLÜK ÖĞRETİSİ

Bizim dinimizde yemeden bir gün geçirmek günahdır. Bizim için oruç; gözle, dille, kulakla, elle, ayakla işlenen günahlardan uzak durmaktır."

*Sed Dar, lxxxiii**

Zerdüşt İnancının Özü

Bir Magili olan *Zerdüşt*'ün kendi toplumunun çoğu uygulamalarına karşı çıktığı ve öğretisinin de bir reform hareketi olduğu ileri sürülebilir. Çünkü *Zerdüşt*, yaşadığı bölgedeki aşiret topluluklarının sadece inançlarını, dinsel yaşamlarını değil, ayrıca onların sosyal alışkanlıklarını da değiştirmek istiyordu. O dönemde etrafındaki Med aşiretlerinin çoğu göçebe bir yaşam sürüyorlardı ve *Zerdüşt*'ün

amacı onları bu göçebelikten vazgeçirip yerleşik yaşama yöneltmekti. Bu nedenle *Zerdüşt öğretisi*-nin önemli bir sosyo-ekonomik içerik de taşıdığı görülür.

Zerdüşt öğretisinin asıl özünün *Avesta*'nın bölümlerinden *Yasna XXX*'daki şu cümlelerde adeta özetlenmiş olduğu söylenebilir:

"Kendilerini görünüşte ikizmiş gibi gösteren başlıca iki ruh; düşüncede, sözde ve eylemde *iyi* ve *kötü*'dür. Ve akıllı olan, bu ikisi arasında doğru seçim yapmayı bilendir, akılsız bilmeyendir."

Bu özden hareketle yasaya uyan insanın *iyi* ruhun, yani akıl tanrısı *Ahura Mazdâh* (*Ahura Mazda*)'nın ruhunun, yalan ve ihanet ruhu olan *Angra Mainyu* (*Angra Manyu*)'ya karşı zamanın sonunda (*Zerdüşt kozmogoni anlayışına* göre dokuz bin yılın sonunda) elde edeceği *mutlak* zafere katkıda bulunacağı belirtilmektedir (24).

Zerdüştlük ve Düalizm:

Zerdüşt dini'nin *Hint-Akdeniz* din grubu içinde yeralan tüm diğer dinlerden en belirgin farklılığı olarak onun radikal düalizmi gösterilir. *Düalizm* kavramı ilk kez *Thomas Hyde* tarafından 1700'lerde kullanıldığında, asıl olarak var olan bir *iyi* ile birlikte bir *kötü*'nün de var olduğu bir düşünce sistemini açıklıyordu. Daha sonraları ise bir düalist olarak bilinen *Cristian Wolff* (1679-1754), *düalizm*

kavramını, beden ve ruhu birbirinden tümüyle ayrı şeyler olarak kabul edenleri, realitenin bütünlüğünün yalnızca maddeden ya da yalnızca ruhtan elde edilebileceğini ileri süren *monist* düşünürlerden ayırmak için kullanmıştır. Bu ikinci kullanım biçimi en yaygın tanımlamadır (25).

Düalistik kavramlara doğru belirli bir yönelim *Zerdüşt* dininin en belirgin özelliklerindedir. Bu, *Gatha*'larda iki farklı dünyanın, *ruh* ve *madde* dünyalarının sürekli yinelenen bir ayrımı işlenir. Örneğin iki yaşamın, şimdiki ve gelecek yaşamın varlığı gibi (26). *Pettazzeni*'ye göre *düalizm*, *Zerdüşt dini*'nde *monoteizme* (tektanrıcılık) karşı bir tepki olmaktan çok, gerekli ve mantıklı bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır ve *kötülüğün* kökenlerini açıklamak amacındadır (27). Diğer bazı araştırmacılara göre ise, *Zerdüşt* çevresinde varolan katı *tektanrıcılığı* gelenekselleşmiş olan ayrıcalıklardan ayırmak ve insanı, tanrılarla arasında olan sihirle, büyüyle karışmış tüm bağlardan kurtarmak isteyen radikal bir reformcuydu.

Ancak kimi araştırmacıların yanısıra, *Zerdüşt* inancını günümüzde de sürdürmekte olan Parsiler, inançlarının düalistik olduğunu kabul etmiyorlar. *İyilik* ve *kötülüğü* seçmiş olan iki gücün sürekli savaşımının *Zerdüşt* inançlarına göre zamanın sonunda *iyi* gücün zaferiyle sonuçlanacağını belirtmektedirler. Kimi araştırmacılar da bunun bir *düalizm* örneği olmadığı, eğer öyle olsa bunun *Hıristiyanlık* ve *Müslümanlık* için de geçerli olabileceğini önesürmektedirler. Ancak *Avesta*

daki sistem bu ikisinden (Hıristiyanlık ve Müslümanlık) belirgin iki temel farkla ayrılır: Öncelikle, *Zerdüşt* inancında kötülüğün sahibi olan varlık *kendiliğinden* vardır, yani varlığını *iyiliğin* yaratıcısına borçlu olmayıp ondan bağımsız olarak varolmuştur. Ayrıca, bu varlığın (*Kötülüğün* sahibi olan varlık) kendisi bir yaratıcı olup iyi ruhun yarattıklarına ve iyi ruhun istemlerine karşıt olan, onlarla çatışan varlıkların yaratıcısıdır (28).

Zerdüştlüğün

Bazı Karakteristik Özellikleri:

Daha çok dinsel bir öğreti olarak değerlendirilen *Zerdüştlüğün*, ilk olarak Pers ülkesinin doğu ve merkezi-güney bölgelerinde, günümüzde İran ve Afganistan arasında bölünmüş olan Hindikuş ve Seyistan'a uyan alanlarda oluşarak yayıldığı kabul edilir. Tüm klasik eskiçağ yazarları *Zerdüşt*'ün tarihsel bir kişilik olduğu konusunda ortak görüştedirler. *Avesta*'nın en eski bölümlerini oluşturan *Gâthâ*'larda, bizzat *Zerdüşt Peygamber* kendisini reform yapan ya da yeni bir inanç öğreten biri olarak tanıtır.

Avesta'dan bilindiği üzere *Zerdüştlük* iki evrensel güç (*iyilik* ve *saflığın* temsilcisi *Ahura Mazda* ile *kötülük* ve *ihanetin* temsilcisi *Angra Manyu*) düşüncesi üzerine kurulmuş, çok ince işlenmiş bir dinsel düşünceler ve *moral* (ahlaki) alışkanlıklar sistemini içerir.

Eski İran'n *İyilik Tanrısı Ahura Mazda* en büyük tanrı, efendi ve yaratıcıdır. Sonradan *Gathalar* da *Ahura Mazda*'nın altı değişik güç, tanrı ile birlikte ele alınmış olduğu görülür. *Amesha Spentas* (Güçlü Ölümsüzler) denilen bu güçler *Tanrı* olmayan ilahlardır. Bunlar, birer yaratık olmaksızın var olmuşlardır. *Avesta Dili*'nde ya da *Avestan*'da *Yazata* olarak adlandırılan bu altı ilah şunlardır: *Volu Manah, Asha, Kshathra, Haurvatat, Armati, Ameretat*. Bu ilahların her birinin ayrı ayrı özellikleri ve fonksiyonları vardır. *Ahura Mazda* hem bu altılı grubun dışında yer almaktadır ve hem de kendisiyle birlikte yedili olan grubun en önünde gelenidir (29).

Bu inanca göre, yaşamı yoksullaştıran, doğada ve pratikte yaşama karşı gelen her durum ölümün bir belirtisi ve kötü ruhların eylemi olarak kabul edilir. Böylece kuraklık, soğuk, sağlığa zarar veren maddeler, zararlı otlar, bitkileri mahveden hastalıklar, zararlı böcekler vs. tüm olarak kötü *Angra Manyu* (Ehriman)'ya aittir ve insanoğlunun olumlu eylemine karşı yönde çaba gösterir. Bu özden hareketle *Zerdüştlük*'te, dinsel görevlerle uygarlaşma çabasının birlikte ve elele gittiği görülür. Yaratıcı ve üretici insan eylemi *Zerdüştlük*'te her zaman büyük bir değer görmüştür. Sağlıklı ve güçlü biri olmak bir görevdir. Bir kişi evlenmeli, sağlıklı çocukların babası olmalıdır. Erkeğin doğurtganlık gücünü azaltabilecek her türlü eylem ve doğal olmayan her türlü cinsel ilişki kesinlikle yasaklanmış ve şiddetle cezalandırılmıştır.

Büyükbaş hayvanların ve otlakların bakımı, Zerdüşt reformunun büyük bir bölümünü oluşturur. Zerdüşt, kurduğu dinin önderi ve ilk savaşçısı olmanın yanısıra otlakları koruyan ve onlara gereği kadar değer veren bir sığır besleyicisiydi de. Bu ekonomik çabalar, kurulan yeni inanç sistemiyle ayrılmaz bir biçimde bütünleştirilmiştir.

Zerdüşlük öğretisinin'de dünyasal şeylere ve üretime ilişkin etkinliklere seçkin bir yer verilmiş, güçlü *anti-isetik* (sofuluk ya da çilecilik karşıtı) içeriği Avesta'yı gelişkin Hint dinlerinden ayıran önemli bir özellik olmuştur. Bunun sonucu olarak, evli ve çocuk sahibi bir erkek evlenmemiş ya da çocuksuz bir erkeğe oranla; evi olan biri ise evi olmayana oranla daha üstün (makbul) kabul edilirdi.

Oruç tutmak, aç kalmak Zerdüştlüğe göre ağır bir günahı. Yemeden hiç kimsenin güçlü bir inanç için, toprağı ekmek için, güçlü çocuklar yetiştirmek için yeterli güce sahibolamayacağına inanılıyordu (30).

Yunan ve Romalı klasik eskiçağ yazarları Zerdüşt inancında tapınak, sunak ve resimlerin bulunmadığını ileri sürerlerse de, pekçok araştırmacı tarafından bu yargı yeterince sağlıklı bulunmamıştır. Herodot kişisel gözlemlerine dayanarak "*Perslerin, tapınak ve sunak yapımının doğru olmadığına inandıklarını ve öyle yapanları budala kabul ettiklerini*" belirtir. Ancak Herodot'un sözkonusu dönemlerden çok sonra yaşamış bir yunanlı tanıyıp bildiği sunak tipinin Zerdüştilerinkinden

çok farklı olduğu ileri sürülerek bu görüşe karşı çıkmıştır. Bir göl, nehir ya da akarsu kıyısı, Zerdüştilerce kurban ve adaklar için uygun bir yerdi. İlkel *Aryan* dininde kurbanların yüksek dağların tepelerinde kesilmesi ile en büyük tanrının *GökTanrısı* olması arasında bağlantı kurularak, Zerdüştilerin bu yüksek dağları kendilerine *Tanrı* tarafından sunulmuş doğal sunaklar olarak gördükleri ve belki de bu yüzden doğal olmayan platformlar dikenlere alaycı bir tavırla yaklaşmış oldukları ileri sürülmektedir (31).

Zerdüştilerde tanrıların *antropomorfik* (insana benzer) görüntülerine Pers Kral 2.*Artaxerxes* (Artakses)'in hükümdarlığı döneminde rastlanılır. *Artaxerxes*, imparatorluğunun bellibaşlı merkezlerine *Bereket Tanrıçası Anâhitâ*'nın heykellerini koydurmuştur. *Boyce* gibi kimi araştırmacılar *Ataxerxes*'in bu çabasını, yüzyıllarca sürecek olan ve putevlerini (*uzdês kadag*) reddederek ateşevlerini (*âteşgân*) yaygınlaştırmaya yönelik savaşımının başlangıcı olarak değerlendirirler (33). Ateşgedeleri ya da ateştapınakları dört kemer (*çahâr tâq*) modeli üzerinde kurulmuşlar ve özellikle Sâsâni-ler döneminde yaygınlaşmışlar (*Resim 3,4*).

Zerdüşt tapınaklarında içinde kutsal ateşin sürekli olarak yandığı ayaklı büyük vazolar, ateşlikler bulunur ve zaman zaman bu ateşin üzerine güzel kokular serpilir. Ayrıca herkesin kendi evinde sürekli olarak yanar halde tutulmaya çalışılan kutsanmış bir ateş bulunur. Zerdüştiler, ateş verdikleri sembolik değer nedeniyle özellikle

Müslümanlar tarafından *Ateşe Tapanlar* diye adlandırılmışlardır. *Zerdüştlük* öncesi ilkel din uygulamaları döneminde, gök, güneş, ay, su ve rüzgâr gibi ateş de tapınılan bir doğa tanrısı, bir güç olmuştur. Ancak ateş, *Zerdüş*t inancında sembolik bir nitelik taşır ve olasılıkla ilkel dinin bir kalıntısı olarak *Zerdüş*t dininde de işlev değiştirerek varlığını sürdürmüştür.

BAYRAMLAR VE KUTLAMA TÖRENLERİ

Zerdüştlük bayramları ve geleneksel kutlamaları hakkındaki bilgiler genel olarak *Avesta* ve *Pehlevi* kaynaklarından değil de Fars ve Arap yazarlarının eserlerinden elde edilmiştir. Bu konuya ilişkin en önemli kaynaklardan biri *El Bîrunî* olmuştur.

Zerdüştilerde her günün ve ayın ayrı bir anlamı vardı. Başlıca kutlama günleri olarak; Newroz (Yeni Yıl), *Aydınlık ve Gerçek Tanrısı Mitra* (*Resim 6*)'ya adanan *ekinoks* günleri (21 Eylül Sonbahar Dönümü, 21 Mart İlkbahar Dönümü), bir mevsimden diğerine geçişteki *Gâhanbârlar*, *Yeniay* ve *Dolunay* günleriyle bitmekte olan yılın son günleri sayılabilir.

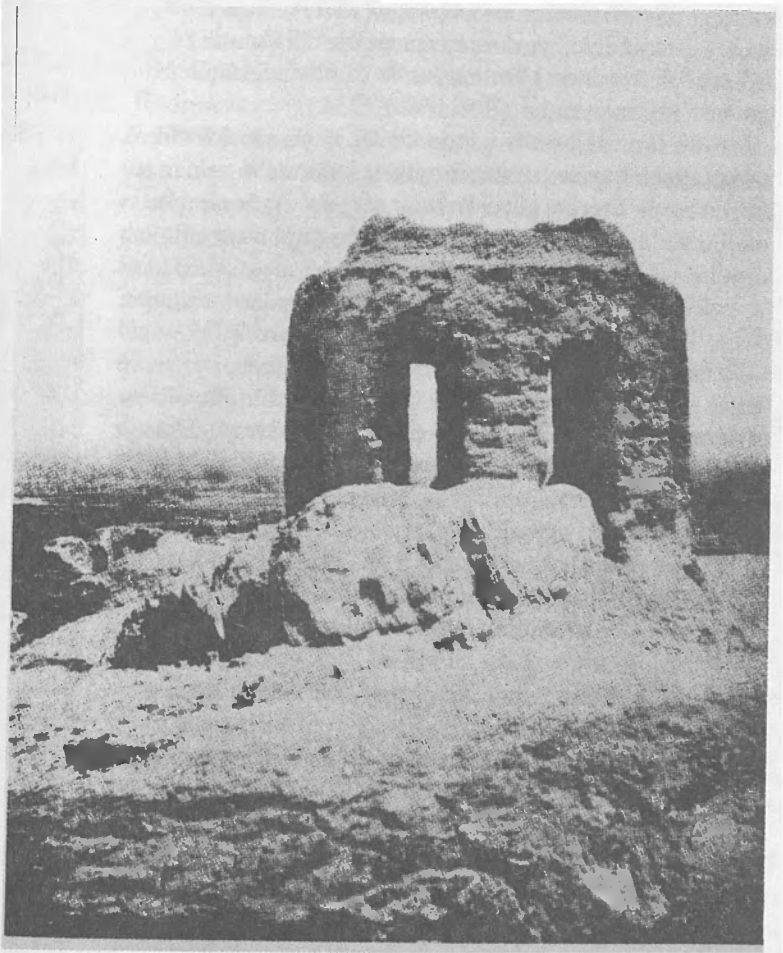
Avesta'da yıl, *Gâhanbâr* denilen ve aynı uzun-

lukta olmayan altı değişik bölüme ayrılmıştır. Daha sonraları, doğanın altı değişik dönemine ait *mevsim-bayramları* olarak yorumlanmalarına karşın, *Gâhanbâr*'ların aslında yaygın bir biçimde kutlanan bayramlar oldukları da ileri sürülmektedir (33).

Zerdüşt kaynaklarında *Gâhanbâr* olarak adı geçen ve yılın değişik geçiş dönemlerindeki kutlama günlerini dile getiren bu terim, gerek sözcük olarak gerekse de anlam olarak günümüze değin gelen ve Dersim Kürtleri ile yöredeki Ermeniler tarafından -sona ermekte olan yılın son günlerinde (Dersim'de Aralık ayının son üç günü)- kutlanan *Gaxand* (Gahand) ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu yakın benzerlik *Gaxand*'ın kökenini *Zerdüşt* geleneklerine bağlayan *M.N.Dersimi*'nin görüşünü destekler niteliktedir (34).

Zerdüştilerin başlıca iki büyük festivali *Newroz* ve *Mitra* (*Mihrican* da denir) *Bayramları*'dır ve belki de altı *gâhanbâr*ın varlığından ötürü bunların her ikisi de altışar gün sürmekteydi. *Newroz*'un ilk gününe *Newroz-i Amma* (Halkın *Newroz*) ya da *Küçük Newroz* ve altıncı gününe ise *Newroz-i Hâşa* (Soyluların *Newroz*) ya da *Büyük Newroz* denilmekteydi. Her altı günün tek tek toplumun hangi kesimleri tarafından ve nasıl kutlanacağını önceden ve belirli kurullarla belirlenmiş olduğu *El-Bîrunî* tarafından ayrıntılarıyla açıklanmıştır (35).

Kimi araştırmacılara göre *Newroz*, tüm eski İran halklarınınca 21 Mart *Bahar Dönümü*'nün bir

Resim 3. İsfahan yakınlarındaki eski bir ateştapınağı.

Yapıldığında kubbeli olan bu tapınağın inşasında yanmayan tuğlalar kullanılmıştır. En azından Sâsâniler döneminden kaldığı tahmin ediliyor.

Foto: Prof. A.V. Williams

kutlanması olarak doğmuştur ve daha sonra Zerdüştiler tarafından alınıp değişikliğe uğratılarak kutlanılagelmiştir (36). *Mihricân*'ın kutlanması da *Newroz* gibi altı gün sürüyordu ve bu günler *Newroz*'a benzer şekilde adlandırılmışlardı, benzer şekilde kutlanıyordu. *Newroz* ve *Mihricân* arasındaki büyük benzerlik ve paralellik en basit açıklamasını her ikisinin de *Yeni Yıl* bayramı olması gerçeğinde bulur. *Yeni Yıl*ın benzer şekillerdeki çift başlangıçları Babililer ve İbrani-ler'de de görülür. Bu düşünceyi açıklamak üzere *Marquart* gibi kimi araştırmacılar, *Avesta* yılının (Zerdüşst Takvimi) özgün olarak 21 Eylül *Sonbahar Dönümü* sırasında başladığını ve *I.Darius* (MÖ 522-486)'un saltanatının son yıllarında düzenli *Babil Takvimi* ile uyum sağlamak amacıyla değiştirildiğini ve bu değişiklik sonucunda da 21 Mart *İlkbahar Dönümü* sırasında başladığını belirtirler (37). Sâsâniler döneminde kullanılan *Zerdüşst Takvimi*'nde yıl 365 güne ve en sonuncusuna 5 gün eklenen ve 30'ar günden oluşan 12 aya bölünmüştü.

Evlilik, aile, doğum, ölüm gibi toplum yaşamında yer alan pekçok kurum ve olgu *Zerdüşst* dininde kendine özgü uygulama biçimleri ve kurallar sistemi ile düzenlenmiştir. Bunlar, konuya ilişkin çok sayıdaki kaynakta ayrıntılı ve geniş olarak incelenmiştir. Yalnızca basımı 1905-1927 yılları arasında Edinburgh'da tamamlanmış olan *Din ve Ahlak Ansiklopedisi*'nde *Zerdüştlük*'le ilgili yüzden fazla değerli makale yer almaktadır.

ZERDÜŞTLÜĞÜN KÜRDİSTAN'DAKİ TARİHSEL GELİŞİMİ

İslam-Öncesi Dönem:

Kürt tarihinin Medlerden sonraki dönemleri incelendiğinde, uzunca bir süre boyunca ayrı bir ülke olarak Medya'dan (ya da Kürdistan'dan) ve ayrı bir halk olan Medlerden (ya da Kürtlerden) sözedilmeyip, eski Pers ve Med halklarının yaşadıkları Med ve Pers ülkelerinde (İran ve Kürdistan) meydana gelen hemen hemen tüm sosyal ve tarihsel gelişmelerin Pers ülkesi (Persia), İran ya da Persler/İranlılar başlıkları altında işlendiği ve değerlendirildiği dikkati çeker. Bu durum Kürtler için tarihlerini incelemede, ulusal kültürlerini tanımada her adımda karşılıklarına önemli bir güçlük olarak çıkıyor ve tarihsel evreleri ayıklayarak değerlendirmelerini zorlaştırıyor. Bu güçlüğü temelindeki neden her iki komşu ülkenin, akraba halkın en eski çağlardan beri yanyana (Med ve Pers İmparatorlukları) ve birlikte (Med İmparatorluğu, Medo-Persian dönem, Pers İmparatorluğu) içiçe gelişen ortak bir tarihi paylaşmış olmaları gerçeğinde yatar. *Zerdüş*t ve *Zerdüştlük* öğretisini incelediklerinde de aynı güçlük kendini tüm ağırlığıyla his-

settirir.

MÖ 612'de Ninova'nın alınarak Asur Devleti'nin bölgedeki hakimiyetinin Med Kralı *Kiyaksar* tarafından sona erdirilmesiyle Med egemenliği dönemi başlar. MÖ 550 yılına değin sürecek olan bu dönem boyunca *Zerdüş*t öğretisi doğup güçlenir, yayılması bakımından uygun koşullar bulur.

Kiyaksar'ın torunu olan Med İmparatoru *Asstyages* (Asstyaj)'in bir Persli ile evli olan kızından doğan torunu *Cyrus* (Siyrus)'a MÖ 550'de yenilmesiyle Medler ve Persler ortak bir imparatorluğun sınırları içinde birlikte yaşarlar. Ve bundan sonra, tarih kitaplarında yazıldığı biçimde, Kuzey İran (Medya)'in üstünlüğü Güney İran (Persia)'a geçer ve Ahameniyan Hükümdarlığı (MÖ 550-330) da denilen yeni bir yönetim, Medlerle Perslerin ortak (Medo-Pers) yönetim dönemi başlar. Ekbatana (Hemedan), Persepolis ve Susa bu Medo-Pers İmparatorluğu'nun başlıca şehirleriydi. *Büyük Siyrus* un başkenti olan İsfahan ile Şiraz arasında bulunan eski Pasargade şehri kalıntıları arasında bulunan bir taş sütun üzerinde şu sözler yazılıdır:

"Ben Cyrus, Kral, Ahameniyan" (38).

Pers hükümdarı *I.Darius* (MÖ 522-486) ve onu izleyen kralların en büyük tanrı *Ahura Mazda*'ya ve varolan diğer tanrılara inandıkları bilinmektedir. Kaynaklar, tahtı ele geçiren *Darius* (Dârâ)'un, *Büyük Sirus*'un oğlu *Bardiya* olduğunu iddia eden

Gaumata adlı bir Magili (Medli) ile olan mücadelesinden sözederek. *Gaumata*, *Darius*'un onarmış olduğu eski tapınak mezarları tahrip edip yıkar. *Gaumata*'nın bu davranışının açıklaması, onun, sıradan halkın inandığı *Zerdüştlüğü* kabul etmiş olması ve bu nedenle de soylulara ait olan tapınak ve altarı yıkması şeklinde yapılmaktadır. *Ahura Mazda* inancını, imparatorluğunu birleştirmek amacıyla kabul ettiği halde, tahtı ele geçirmesinde bazı soyluların yardımlarından dolayı *Darius* soyluların inançlarına ayrıcalık tanıyıp onları koruyordu (39).

Artakses-II (MÖ 404-359/358)'in hükümdarlığı döneminden itibaren daha önce sözü edildiği gibi, anıtlar *Ahura Mazda*'nın yanısıra *Tanrı Mitra* ve *Tanrıça Anahita*'yı da göstermeye başlar. Bu yeni durum *Zerdüştlüğü* değerlendirilmesindeki değişimin bir kanıtıdır (40).

İskender'in istilasından sonra *Zerdüştlük*, güçlü bir Hellenizm dalgası ile hemen tamamen örtülür. Bu döneme ait olan madeni paralar üzerinde hiç bir *Zerdüşt* tanrısına rastlanmaz.

Milattan sonra I. yüzyılın ortalarından itibaren Hellenistik akımın da gücünü yitirmesiyle birlikte *Zerdüştlüğü* yeniden ve yavaş yavaş canlanarak güçlenmeye başladığı görülür. *Zerdüştlüğü* resmen kabul edilmiş olduğunu gösteren ilk kanıt olarak, bu dönemde bir *Zerdüşt Takvimi*'nin kullanılmış olduğu, günümüze Sovyet Türkistanı'ndaki Aşkabad yakınlarında yeralan Nisa şehrinde yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmış-

tır (41).

Zerdüştlüğün Med ve Pers halkları arasında yerini güçlendirmeyi sürdürdüğü Ahamenid dönemi *Darius Codomannus-III* (Kodomanus)'un ölümüyle sona erer. Etnik kökenleri, dilleri ve sosyal özellikleri birbirine çok yakın olan Kürt ve Acem Arî halklarının ortaklaşa kurdukları devletler her iki halkın da kendi ulusal varlıklarını, kültürel değerlerini koruyup geliştirdikleri, eşitlik ilkesine dayalı siyasal organizasyonlar biçiminde oluşmuşlardır. Bu durum, *İslamiyet*'in İran sınırlarına dayanmasına değin uyumlu bir biçimde sürmüştür (42).

İslami Dönem:

*Zerdüş*t dinine bağlı Kürtlerin *İslamı* kabullenmeleri ancak zorlu ve uzun savaşlar sonucu gerçekleşmiştir. Henüz daha *Muhammed*'in öldüğü yıl olan 632 içinde Arap orduları, *İslam* dinini yaymak üzere İran ve Kürdistan topraklarına kadar uzanırlar. Dicle Nehri'nden Amu Derya'ya kadar uzanan savaşlar yaklaşık 30 yıl kadar sürdü. Hazar Gölü güneyinde ayakta kalabilen son *Zerdüş*t hanedanlığı da nihayet 750 yılında yıkılır (43). Ancak Arap istilasası bir anda tüm ülkeyi sarmadı ve bazı yerlerde uzun zaman aldı. Özellikle, hükümdarlığın ve krallığın merkezi olan Fars'da ve Sâsâni yönetiminin askeri valilerininin 760'lara kadar bağımsızlıklarını sürdürdükleri kuzeydeki

dağlık Taberistan bölgesinde direniş sürdü. Hindistan'a göçeden Zerdüştilerin muhtemelen bu yöreden gittikleri ileri sürülmektedir (44). Kürtler Arap istilasına karşı cesaretli ve inançlı bir savaşı verdiler. Bu savaşımanın şiddetini ve Arap ordularının yaptıkları zulüm ve yıkıcılığı ayrıntılarıyla ortaya koyan bir hayli belge ve kaynak var (*Resim 6*). Bunlardan Süleymaniye kentinde bulunan bir deri levha üzerine işlenmiş olarak bu konuda şunlar yazılıdır:

*Kutsal yerler yıkıldı, kutsal ateşler söndü
Büyüklerin en Büyüğü (45) kendini gizledi
Arap zulmü Şehrizer (46)'a kadar
olan tüm köyleri harabetti.
Kadınlar ve kızlar esir alındı
Erkekler kendi kanlarında boğuldular
Zerdüş inancı yalnız bırakıldı
Hürmüz'ün (47) hiç biri için
bağışlaması olmayacak.*

İslam'la zoraki ilk tanışmalarından sonra Kürtlerin *İslamiyete* karşı tavırları zamanla büyük bir değişime uğrar. Şiddetli karşıkoymalar, direnmeler biçimindeki ilk tutum giderek sonuçta *İslamı koruma, İslam ve Halife için savaşıma* ya da *İslam-ı içi çatışmalarda taraf veya karşıt olma süreçlerine* varır. Kürt tarihinin önemli değişimlerinden birini, belki de en başta gelenini oluşturan ve Kürtle-

a

b

Resim 4. a. Partlara ait bir madeni para. Paranın bu yüzünde Ahuramazda, içinden kutsal alevlerin yükseldiği bir ateştapınağı üzerinde bir kayıkla yüzer gibi gösterilmiştir (Revue archeologique, 1884, Plate V, No: 2)

b. Bir Sâsâni sikkesi üzerindeki ateş sunağı (Mouis Herbert Gray'in koleksiyonundan).

rin kutsal Zerdüş't inancından İslam için birbirleriyle bile savaşma noktasına vardıkları süreci konu edinen oldukça özlü ve mükemmel bir kronoloji ünlü Vladimir Minorsky'nin İslam Ansiklopedisi (1913-1936)'ndeki Kürdistan madde-sinde yer almaktadır. Bu geçiş dönemine kısaca gözatılırsa Kürtlerin konumu daha bir açıklık kazanacaktır.

Tikrit ve Hilvan'ın 637'de Araplar tarafından ele geçirilmesinden sonra, İslam'ın Kürdistan'la yoğun ilişkisi de başlamış olur. Buvayib-Kadisiye savaşları (635-637) ve Nihavend'deki son yenilgi (641) beş yüzyıla yakın süren ve Zerdüş'tlüğün devlet dini olarak kabul edilmiş olduğu büyük Sâsâni Hükümdarlığı'nı sona erdirir.

642 yılında Kürtleri, Fars ve Darabcird'in savu-

nulmasında Perslere yardım ederken görüyoruz (48).

Sa'ad bin Abi Vakkas Musul üzerine yürüyerek Kürt bölgelerini ele geçirir. *Halife Ömer*'in kuvvetleri de Ahvaz Kürtleriyle şiddetli çatışmalara girmek zorunda kalırlar. Ancak çok kan döküldükten sonradır ki, 643 yılında Süleymaniye, 645'de ise Berud ve Balascan Arapların eline geçer (49).

Kılıçla *Kur'an* arasında tercih yapmada Zerdüştiler, Hıristiyanlar ve Musevilerle benzer bir kaderi paylaştılar. *Cizye* adı verilen ve *Müslüman* olmayan halklara ödettirilen bir haraç karşılığında her nekadarsa dinsel inançlarını sürdürmelerine bir ölçüde izin verilmişse de, pratikte bu uygulama kan dökülmesine, kalelerin yağma edilmesine ya da askeri angaryaların verilmesine engel olmuyordu. Müslümanlığı kabul edenlerden Arap olmayanlar (Kürtler, Türkler, Acemler vb.), Arapların gözünde köleden farksızdılar. *Haccac İbn Yusuf*'un zorba yönetimi döneminde din değiştirip *Müslüman* olanlardan bile *cizye* alındı. Dönemin nisbeten toleranslı ve aydın yöneticilerinden *Ömer İbn Abdülaziz*, kendisine bağlı görevlilerin Mısır'da karşılaşılan çok sayıdaki din değiştirmelerden (*cizyelerden* sağlanan gelir azaldığı için) yakınmaları üzerine, onlara "*Tanrı'nın Muhammed'i bir vergi toplayıcısı olarak değil bir ahlak öncüsü olarak gönderdiği*" biçiminde yanıt verir (50). Bu tür baskılar, Umeyyidlerin etkisinin zamanla azalarak Abbasilerin halifeliği ele geçirmelerinde önemli rol oynadı.

Halife Ali döneminde, Persler ve Hıristiyanlarla birlikte Kürtler, Ahvaz yakınlarındaki el-Kirit ve Fars'taki ayaklanmalarda yeralırlar. Ancak bu isyanlar yenilgiyle sonuçlanır (51).

Ümeyyid yönetimi döneminde (661-750) 708 yılında Fars'ı yağmalayan Kürtleri cezalandırmak için *el-Haccâdi* isyancılar üzerine kuvvet gönderir (52).

Araplara karşı inançlı bir direnme savaşı sürdüren Kürtler, önemli bir değişimin göstergesi olarak *İslam* içinde süregitmekte olan iktidar mücadelesinde önceleri destekledikleri Haricilere (Kharijites) halifeliği döneminde (744-750) *Halife Mervan-II*'yi desteklerler. Örneğin Sabur Kürtleri 746'da *Halife Mervan*'a karşı ayaklanarak, Sabur'u kuşatan Harici yandaşı *Süleyman*'a karşı koyarlar. Mavi gözlü, açık tenli biri olan *Halife Mervan*'ın annesi, Araplar tarafından esir alınmış bir Kürt'tü (53). Bu dönemde Kürtlerin önemli bir bölümü *Müslümanlığı* kabul etmişti. Ancak çoğunluk henüz *Müslüman* değildi (54).

Abbasilerin 749'da Ümeyyidlere karşı ayaklanıp onları yenilgiye uğratmaları ve halifeliği ele geçirmelerinden sonra, Abbasi yönetimi (Irak 750-1258, Mısır 1261-1517) altındaki değişik halklar, Arap-İslam İmparatorluğu'nun Damaskus (Şam)'da bulunan başkenti ve güç merkezi Bağdat'a kayar (55). Ümeyyidlerin halifeliği kaybetmeleriyle birlikte, Arapların tekbaşlarına sürdürdükleri hakimiyet dönemi de sona erer. Ve Abbasilerle birlikte İran'lı (Kürt ve Acem) unsurlar da yönetimde önemli rol

oynamaya başlarlar.

Bu dönemde, Kürt isyanlarını bastırmak için artık zaman zaman Kürt kumandan ve birliklerinin de kullanılmaya başlandığı, İslam-ıçi iktidar ve paylaşım mücadelelerinde Kürtlerin İslam adına birbirleriyle çatışmaya başladıkları görülür. Örneğin Şaffarid hanedanlığının generallerinden biri olan Kürt *Muhammed Allâh bin Hezarmerd*'in Sus şehri üzerine yürüyüşü, Halife tarafından görevlendirilen ve yine Kürt olan *Ahmed bin Leytuye*'nin emrindeki Kürt askerleriyle kazandığı bir zaferle durdurulur (56).

866 ve 875'de Musul Kürtlerinin, 839'da Kürt *Cafer bin Faharcis*'in, 894'de yine Musul Kürtlerinin, 906'da Kürt *Haddabani* aşiretinden *Muhammed bin Bilâl*'in ve 940 yılında ise annesi esir bir Kürt olan ünlu *Deyzem bin İbrahim*'in Halife'nin ordularına karşı savaşımı aralıksız olarak sürdürdükleri görülür (57).

Kürtlerin bağlı oldukları *Zerdüş*t inancının giderek *İslam*'la yer değiştirmeye başladığı bu başlangıç dönemlerinde, İslam içinde süregelen iktidarı ele geçirme savaşımında Kürtlerin, halifelikle çatışma halinde bulunan Haricileri genel olarak destekledikleri ve ayrıca bazı Kürtlerin de *Şiiliği* benimsemiş oldukları dikkati çeker. Başlangıçtaki bu yönelimlerden farklı olarak, 11. ve 12. yüzyıllara gelindiğinde Kürtlerin büyük çoğunluğu *Sünni* olmak üzere *Müslümanlığı* hemen tamamen benimsemiş oldukları görülür (58). Burada önemli bir nokta olarak, daha önce girişte sözü

edildiği gibi, Kürtlerin çoğunluğunun *Şeyh Şâfi* (767-820) tarafından kurulan ve *İslam* içindeki dört büyük *Sünni* mezhepten biri olarak kabul edilen *Şafii* (fıkıh, ahkâm-ı diniye) geleneğine bağlı oldukları anımsanmalıdır. Kürtler bakımından ayrıca geniş bir incelemeyi gerektiren ve *Sünni* olan bu gelenek kişisel görüş ilkesini ve onun sonucu olan tercih hareketlerini reddeder ve genel bir anlaşma düşüncesi (icmâ) üzerine kurulmuştur. Bu genel anlaşma düşüncesi yalnızca Medine kökenli olan bilginlere (ulema) değil, herhangi bir dönemde yaşamış olan tüm bilginlere ait olabilir. Böylece Kürtlerin bağlı oldukları *Şafii* geleneği, örneğin Türklerin bağlı bulunduğu *Hanefi* geleneğinden farklı olarak öğretinin açıklanması veya herhangi bir konunun aydınlatılması yönünü daima açık bırakır; tartışmaya ve eleştiriye açıktır(59).Şafii geleneğindeki bu yaklaşım, Kürdistan'da tarikatların doğup yayılmasında açıkça kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Bununla birlikte eski *Zerdüş*t inancının örtülü etkisiyle birlikte, olasılıkla Kürtlerin namaz, oruç, hac gibi *İslami* kuralları yeterince titizlikle uygulamamalarında ve hatta *Şeyh Ahmet Barzani* (Mustafa Barzani'nin ağabeyi)'nin müridlerine domuz eti yememesi gibi kimi *İslami* yasak ve kuralları tamamen bozma izni vermesinde olduğu gibi (60), bazen kurallar karşıtı uygulamalara rastlanmasında da rol oynamıştır.

Arap ordularınının *İslamiyeti* yaymak için uzandıkları Basra'dan Cebelitarık Boğazı'na kadar genişleyen bölgede bulunan hemen tüm Güney

Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika halkları, İslam kültürünün ve Arap değerlerinin etkisi altında kalarak bir yandan Müslümanlaşırken, öteyandan da zamanla Araplaşırlar. (61) Yani Müslümanlaştırma ve Araplaştırma çabaları birlikte uygulamaya konur. Kürtler, Türkler ve Acemler gibi halklar ise İslamiyeti kabul ettikleri halde Araplaşmamışlardır.

Müslümanlığın yayıldığı alanların genişlemesiyle birlikte, 9.yüzyılda bazı bölgeler Halifelikten ayrılarak bölgesel hükümdarlıklar kurmaya başlarlar. Tahiriler, Saffariler, Gazneliler, Selçuklular, Zengiler, Fatımiler gibi bu hükümdarlıklar kuruldukları gibi yine ardarda ortadan kalkarlar.

Müslümanlığın Kürtler arasında gün geçtikçe yaygınlaşmasının yanısıra Kürt ayaklanmalarının ve Halife'yle olan çatışmalarının arkası kesilmez. Kürtler *İslamiyeti* kabul ettikten sonra da bağımsız devletler kurmayı sürdürdüler. Ancak bunlar dönemin koşullarının belirlediği *Hanedan Tipi Devletler*'dir (62). Onuncu yüzyılda Kuzeybatı İran (Kürdistan)'da bulunan çok sayıdaki Kürt vali birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan ederler. Bu Kürt valilerden biri de daha sonraları ünlü Kürt Eyyübi Hanedanlığı'nı doğuracak olan *Ravvadi* aşiretinden olup 951 yılında Kürt Şadadi Hanedanlığı (951-1088'nı kuran *Muhammed Şaddad bin Kartu*'dur. Diğer bir Kürt hanedanlığı ise 959'da *Barzini* Aşireti lideri *Hasanveyh bin Hasan* tarafından kurulan *Hasanveyh Hanedanlığı* (959-1014)'dır. Daha sonra ise *Mervaniler* (990-1096) tarih sahnesine çıkıyor

(63).

Orta Asya'dan yayılarak gelen Türk istilaları öncesinde Kürtlerin genel durumuna gözattığımızda, *Minorsky*'nin de saptadığı gibi Kürtlerin kendi çıkarkarı dışında çoğu kez birbirlerine karşı kullanıldıklarının ve çok gereksinim duyacakları güçlerini kendileri için hiç bir şey elde edemeden tükettiklerinin pekçok örneğine tanık oluruz.

Halife el-Kadir (991-1031)'in yönetimi döneminde Bizans İmparatoru *Bazil-II*'nin generalini öldürerek Bizans ilerlemesini durduran Kürt *Ahmed bin el-Dehhak*'ın hizmeti bunlardan biridir. Daha sonra 976 ve 998 yılları arasında Curcan'ı ele geçirmek için birbirleriyle savaşan Zengiler ve Buyidler arasındaki mücadelede Kürtler de yer alırlar. Bundan bir süre sonra ise, Kürtlerin *Gazneli Mahmud* tarafından Karakanidlere karşı kullanıldıklarını görmekteyiz (64).

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Kısacası Yakın Doğu'nun etnik görünümünü tamamen değiştirecek olan Türk toplulukları geldiğinde, Kürtler sürekli ve kendilerine hiç bir fayda sağlamayan sonuçsuz dövüşlerle kendi kendilerini tüketiyorlardı.

Tunus'tan itibaren tüm Kuzey Afrika'yı ele geçiren Fâtimiler 969'da Kahire şehrini kurarak *Şii İsmailiye* imamı adına Mısır'da halifeliklerini ilan ederler. Ardından Kudüs, Şam, Mekke ve Medine'yi de alarak Halep ve Musul'da bulunan Hamdanidlere baskı yapmaya başlarlar. Ve en sonunda Bağdat'taki Halife'yi de tehdit etmeye

başlarlar. Sünni Halife adına Fatimilere karşı koymaya dağlı göçebe Türkler öncülük eder ve onları Suriye dışına iterler. Kahire'deki Fatimilerin otoritesini sonunda ancak tarihteki en ünlü Kürt olarak kabul edebileceğimiz *Selahaddin Eyyubi* (1137-1193)'nin üstün yeteneği sona erdirecektir (65).

İslam dünyasının tanımış olduğu en büyük komutan olup Haçlılara karşı değişik Müslüman toplulukların birliğini ilk kez gerçekleştirmeyi başaran *Selahattin Eyyubi* (1137-1193)'in, ünlü Kürt *Ravvadi* aşiretinin *Hadabani* (Haddabani) kolundandı. *Selahaddin*'in babası *Eyyüb* (ölümü 1173) ve amcası *Şirkuh* (Sadettin) da ünlü birer komutandılar. On dört yaşındayken amcası *Şirkuh*'un hizmetinde çalışmaya başlayan *Selahaddin*, 1156 da Şam askeri valisi olan amcasının temsilciliğini ve yardımcılığını yapar. 1168'de Fatimi Halifesi *el-Adil*'in çağrısı üzerine *Şirkuh*'un ordusu Mısır'a gönderilecekken, amcası *Şirkuh*'un ölmesi üzerine uzun tartışmalardan sonra *Selahaddin*'in onun yerine Mısır valisi olması kararlaştırılır. Bağdat daki Abbasi Halifesi, *Nureddin*'in isteği üzerine Mısır'da Fatimi hanedanlığına son vererek 1171 yılında Abbasi halifeliğini ilan eder (66). Eyyübilerin Mısır'da 1169 yılında *Selahaddin*'le başlayan hanedanlıkları 1252'de *el-Melik el-Eşref*le sona erecektir. Diğer Eyyübi hanedanlıkları ise, Şam (Damaskus) (1186-1260), Halep (1183-1260) ve Yemen (1174-1229)'de kurulmuşlardı.

Selahaddin'in Halife'den onay alarak etkinliğini arttırması Türk Zengi Hanedanlığı'nı ol-

dukça rahatsız eder. Bir Kürdün o sıralarda genelleşmiş bulunan Türk hükümdarlık tekeline sarsması onlar için kabul edilemez bir durumdu. Güçlenen Kürt *Eyyübi* egemenliğiyle daha da belirgin bir hal alan *Zengiler*'le *Selahaddin* arasındaki sürtüşme, Haçlılara karşı girilen ortak mücadele boyunca da sürer (67).

On ikinci yüzyılın ikinci yarısında Suriye ve Filistin'i ele geçiren Türk Selçuklu askeri hanedanlığı, o sıralar Musul, Halep ve Damaskus'ta yerleşik bulunan Türk *Zengileri* bu yeni bölgelerin *Atabey*'leri (koruyucuları) olarak tayin eder. *Zengiler* bir süre sonra bağımsızlıklarını ilan ederler. Bir zamanlar babası *Eyyüb*'ün komutanlık yaptığı *Zengi* ordularına *Selahaddin* de komutanlık eder. 1169 da Mısır'a vali olarak atandığında *Selahaddin* bir *Zengi* generaliydi (68). Bu sırada birbiri ardına gelen ve uzun yıllar süren Haçlı seferleri de *İslam*'ı zorlamaya başlamıştır. Kudüs şehri 1099'dan beri Haçlıların elinde bulunmaktadır.

Kürtler, Türkler ve Araplar da dahil olmak üzere değişik *Müslüman* halkların ordularını bir araya getirmeyi başaran *Selahaddin*, Haçlılara karşı savaşan birleşik bir *İslam* ordusu oluşturur. Aslında Haçlılara karşı ilk mücadeleyi *Zengiler* başlatmışlardı. Daha önce de değinildiği gibi *Selahaddin*, *Zengi* ordularına kumanda ediyordu. *İslam* ordularında Kürtler önemli bir yer tutuyordu. *Selahaddin*, bu askeri kuvvetlerin kilit noktalarına Kürtleri getirmişti. Kürtler özellikle Akka ve Hattin (Hattin) zaferlerinin kazanılmasında önemli

rol oynarlar. Sonucu belirleyen 4 Temmuz 1187 deki Hattin zaferiyle Kudüs Haçlılardan geri alınır. *Selahaddin* önderliğindeki Eyyübi Hanedanlığının ve Zengilerin başarıları *İslam*'ı sadece büyük bir tehlikeden kurtarmakla kalmaz; ayrıca Bağdat'ta bulunan Halife, önceleri yalnızca resmi amaçlarla tanınırken ve daha çok bölgesel bir güç konumuna düşmüşken, ona *İslam*'ın önderi olarak gerçek anlamda politik bir prestij kazandırılmış olur (69).

Selahaddin'in Kudüs'ü geri alması ve 3.Haçlı Seferi'ni (1189-1192) geri püskürtmesi, Müslümanların gözünde ona büyük saygınlık kazandıran önemli başarılarıdır. *Selahaddin*'in gözünde ise bu başarılar her şeyden önce Zengilerin son kalıntılarının istemlerine karşın Eyyübilerin Kuzey Suriye ve Cezire (Musul-Diyarbakır) üzerindeki kontrollerini kesinleştirip sağlamlaştıracak olan zorunlu sonuçlardı. Bu başarıları sonucu *Selahaddin* sözkonusu amacına ulaşmıştı (70). Kürt milliyetçileri arasında *Selahaddin Eyyübi*'nin Kürt halkı için yararlı olmaktan çok, *İslam*'ın korunması ve başarısı için savaştığı düşüncesi daha yaygındır. *Selahaddin*'in Kürt ve *İslam* tarihindeki yeri ayrı bir inceleme konusu olabilir. Ancak burada, onun konumunun çağının koşulları içinde ele alınması ve ona ilişkin değerlendirmelerde *Endress*'in yukarıda değinilen önemli saptamasının gözardı edilmemesi gerektiği kanısındayım.

Tüm Asya, Hindistan, İran ve Anadolu ile birlikte Kürdistan'ı da baştan başa kasıp kavuran barbar Moğol istilasının ilk yıllarıyla birlikte Kürt tari-

hinin acılı bir dönemi başlar. Öndegelen Kürt kentlerinden Şehrizar (Süleymaniye) 1247'de, Diyarbakir ise 1252'de Moğolların eline geçer. *Cengiz Han*'ın torunu *Hülagu Han* komutasındaki Moğol orduları 1257'de Kirmanşah ve Erbil kentlerini yerlebir ederler. Cizre ve diğer yerlerde ise Kürtleri kitleler halinde kılıçtan geçirirler. *Hülagu* ordularının son Abbasi halifesini öldürerek 1258'de Bağdat'ı yağmalamasıyla Halifelik kesintiye uğrar.

Özetlenmeye çalışılan bu uzun dönem boyunca *İslam* Kürtlerce giderek benimsenip yaygınlaşırken, *Ahura Mazda* inananlarının sayısı günden güne biraz daha azalır. Ancak yine de Fars, Yazd ve Kirman bölgelerinde yoğun *Zerdüşt* toplulukları varlıklarını korumaktaydı.

Kürtler 15. yüzyılın başlarında Türk Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri arasındaki mücadelede yeralırlar. Merkezleri Diyarbakır olan Akkoyunlular, Karakoyunlular'la iyi ilişkileri olan Kürt aşiretlerine (örneğin Çemişgezek aşiretlerine) ve Diyarbakır'ın önde gelen Kürt ailelerine karşı zulüm ve katliamlara girişirler. *Şii* Safevi Hüküm darlığı'nın kurucusu olan ve Akkoyunlular'la olan savaşımı sonucunda Ermenistan'ı işgal edip 1502'deki Şarur zaferiyle Bağdat'la Maraş arasında kalan tüm bölgeyi ele geçiren *Şah İsmail*'in Kürtlere ilişkin politikası da Akkoyunlular'dan farklı olmaz. Hatta Akkoyunlular gibi gücü asıl olarak

Türkmen kabilelerine dayanan *Şah İsmail*, aşırı hırslı bir *Şii* olarak büyük çoğunluğu *Sünni* olan Kürtler'e karşı daha da olumsuz bir tavır almaya

Resim 5: Aydınlık ve Gerçek Tanrısı Mitra (Mithra)'nın yaşamından 12 değişik kesiti gösteren bir röliyef. 1838'de Heidelberg yakınlarındaki Neuenheim'de ortaya çıkarılmıştır. Sol-üst köşede Tanrı Mitra'nın kayadan doğuşu;sağda, bir boğayı yakalayarak mağaraya taşıyışı; üstte ise Ahura Mazda'ya çıkışı betimlenmiştir.

eğilimlidir (71). Moğol istilası sonucu darmadağın bir halde bulunan İran bölgesi ancak Safevi Hükümdarlığı'nın kurucusu olan Şah İsmail'in 1510'da Horasan'ı fethetmesinden sonradır ki yeniden düzenli bir siyasal birliğe kavuşur. Ancak bu

birlik, Kürt tarihi bakımından önemli dönüm noktalarından birine gebedir.

Gittikçe güçlenen Safevilerle birlikte etki alanını genişleten *Şiilik*, batıdaki *Sünni Osmanlı İmparatorluğu* için bir tehlike olarak belirmeye başlamıştır.

Şah İsmail, İran'daki *İslam-içi* mezhep mücadelesinde *Sünnilere* karşı *Şiileri* destekler. *Sünni Osmanlı Padişahı I.Selim* (Yavuz Sultan Selim)'le arasındaki mücadelenin oldukça gerginleştiği bir dönemde, kendisine destek ve bağlılıklarını bildirmek üzere Hoy (Khoy)'da huzuruna çıkan 11 önde gelen Kürt aşiret liderinin çoğunu hapsedtirir. Onların yerine ise *Kızılbaş* (Şii) kabileler arasından seçilmiş valiler tayin eder (72). Bu gelişmeleri değerlendiren *Sultan Selim*, Kuzeydeki *Sünni Kürtlerin* dinsel eğilimlerini, Safevilere karşı kullanmada oldukça başarılı olur. Bu yönlendirmede en büyük yardım Bitlis'li bir Kürt tarihçi olan *İdrisi Bitlisi*'den gelir:

"Osmanlılar için çalışmış etkin bir Kürt olan *İdrisi Bitlisi* (*Mevlana Hakim el-Din İdris b. Mevlana Hüsam el-Din Ali el-Bitlisi*) üzerinde biraz durmak yararlı olur. Önceleri *Akkoyunlu sarayında* nişancı olan *İdris*'in 1485'de *Sultan II.Bayezid*'i kutlamak üzere *Yakup Bey* adına çok beğenilen bir mektup yazdığını görüyoruz.*Şah İsmail*'in güçlenmesi üzerine 1501 yılında Osmanlılara sığınan *İdris*, *II.Bayezid* tarafından Osmanlı Hanedanlığı tarihini Farsça olarak yazmakla görevlendirilir.

1511'de Mekke'ye giden İdris, oradan saraya bir mektup yazarak özellikle vezir Kadim Ali Paşa tarafından kendisine yapılmış olan haksızlıklar düzeltilmezse, tanık olduğu kirli işleri yazmakta olduğu tarihinde açıklama tehdidinde bulunur. II.Bayezid'in ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelesini kazanarak 1512'de henüz yeni tahta geçmiş olan Sultan Selim, İdris'i İstanbul'a çağırır. İdris üzerinde çalışmakta olduğu tarihi bitirir ve Çaldıran seferinde Sultan Selim'e eşlik eder. 1520'de İstanbul'da ölen İdris, eşi Zeynep Hatun tarafından Eyüp'te yaptırılan caminin yanına gömülür. İdrisi Bitlisi'nin büyük tarih çalışması Heşt Bihışt (Sekiz Cennet), Osman'dan II.Bayezid'e kadar olan sekiz Osmanlı hükümdarının yönetimleri dönemini konu alır. Mekke'deyken nazım olarak yazdığı *Katime* adlı eseri ise II.Bayezid'in son dönemlerindeki iç savaşı anlatır. Sultan Selim dönemini konu alan *Selimnâme*, İdris'in ölümünden sonra oğlu Ebu'l Fadl tarafından tamamlanmıştır. Aynı zamanda şair ve hattat olan İdris değişik konularda çeşitli bilimsel tezler de yazmıştır "(73).

Yavuz Sultan Selim 1512-1513 yıllarında büyük ölçüde Safevilerin kışkırtmaları sonucu Anadolu'da ortaya çıkan Şii Şah Kulu isyanlarıyla uğraşır. Safevilerle savaşa girmeden cephe gerisini güvence altına almak için 40 bin kadar Kızılbaş kılıçtan geçirerek katleder. İdrisi Bitlisi ise Şünni Kürt prensliklerini tek tek ziyaret ederek, armağan

lar sunarak hepsini *Şah İsmail*'e karşı Osmanlıların yanında olmaya ikna eder. Tüm bu hazırlıklar sonunda Kürtlerin bir bölümü ve Türkler, birlikte *Şah İsmail*'in kuvvetlerini 23 Ağustos 1514'de Urmiye Gölü'nün kuzey-batısındaki Çaldıran Ovası'nda ağır bir yenilgiye uğratırlar. Kürtlerin büyük katılımıyla gerçekleştirilen bu zafer, aslında, Kürt halkının ondan sonraki tarihini olumsuz yönde belirleyen bir dönüm noktasıdır (74) O güne değin coğrafi bir bütünlük ve otonom bir yapı göstermiş olan Kürdistan toprakları, savaşın sonunda büyük bölümü Osmanlı egemenliğinde kalmak üzere iki imparatorluk arasında ilk kez parçalanmış oldu. Bu bölünmeyi resmi olarak kesinleştiren, Safevi Hükümdarı *Şah Safi*(1629-1642) ile Osmanlı Sultanı *IV.Murat* (1623-1640) arasında imzalanan *Küçük Kaynarca Antlaşması* (1639), Kürdistan'ın günümüze değin gelen parçalanmış yapısının ilgili devlet (Osmanlılar, Safeviler, Abbasiler) ve uluslar (Türkler, Araplar, Acemler, Kürtler)) arasındaki sınırları ifade ediyor gibi görünmelerine karşın, gerçekte Kürdistan'ı bölen "*iç-sınırların*" temelini oluşturur. Böylece Kürtlerin ve Acemlerin ortak tarihleri de bütünlüğü bozulan Kürdistan'la birlikte bir anlamda sona erer.

Çaldıran zaferi sonrası Kürdistan ve Ermenistan Osmanlı topraklarına katıldığında, *Yavuz Sultan Selim* ele geçirilen yeni bölgelerin organizasyonu görevini *İdrisi Bitlisi*'ye verir. Tarihçi *Sa'd al-Din*'in sözünü ettiği bir ferman, *İdrisi Bitlisi*'nin Kürt bölgelerini düzenlemede tamamen özgür

birakılmış olduğunu göstermektedir (75). *İdris* Kürdistan'ın yönetim biçimini yeniden ve Osmanlılar adına düzenlemeye başladığı sıralarda

Kürdistan Kürt, Arap ve Ermeni asıllı aşiret reislerinin kontrol ettiği bağımsız nitelikteki prenslikler ya da hanedanlıklarla karakterize edilen bir yapı gösteriyordu. Aşiretler arasındaki savaşların ve tarımla uğraşan halkın varlığının yağmalanmasının ana görüntüleri oluşturduğu bir kast sisteminin güçlükleriyle boğuşuyordu Kürdistan. *İdris* Kürdistan'ı sancaklara ve bölgelere ayırır. Yöresel şefleri vali olarak tayin eder ve babadan oğula geçen hanedanlık ilkesine dokunmaz (76). Bu yaklaşım İranlı valiler aracılığıyla Kürtler üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik *Şah İsmail*'in stratejisinden farklıydı. *İdrisi Bitlisi* bağımsız Kürt prensliklerinin güçlerini koruyarak Kürdistan'a feodal bir yönetim biçimi vermeye çalışır. Güçlü ve otonom Kürt prensliklerinin sürdürülmeye çalışılması, olasılıkla, onları Osmanlı sınırlarının doğuda güvence altına alınmasında birer tampon güç olarak kullanma düşüncesinden kaynaklanıyordu. *İdris* ayrıca *Timur*'un istilasından beri boş duran Erzurum'la Erivan arasındaki geniş otlak alanlara Botan bölgelerinden getirilen Kürtleri yerleştirir (77). *İdrisi Bitlisi* tarafından oluşturulup uygulamaya konulan bu yönetim biçimi 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları öncesine değin değişmeden kalır. Bu savaşlardan sonra Kürtlerin bağımsızlık mücadeleleri başlayınca, Kürdistan'ı kontrol altında tutmak için 1834'den itibaren *Reşit Paşa*'nın çalışmalarıyla belibaşlı Kürt şehirlerinde askeri

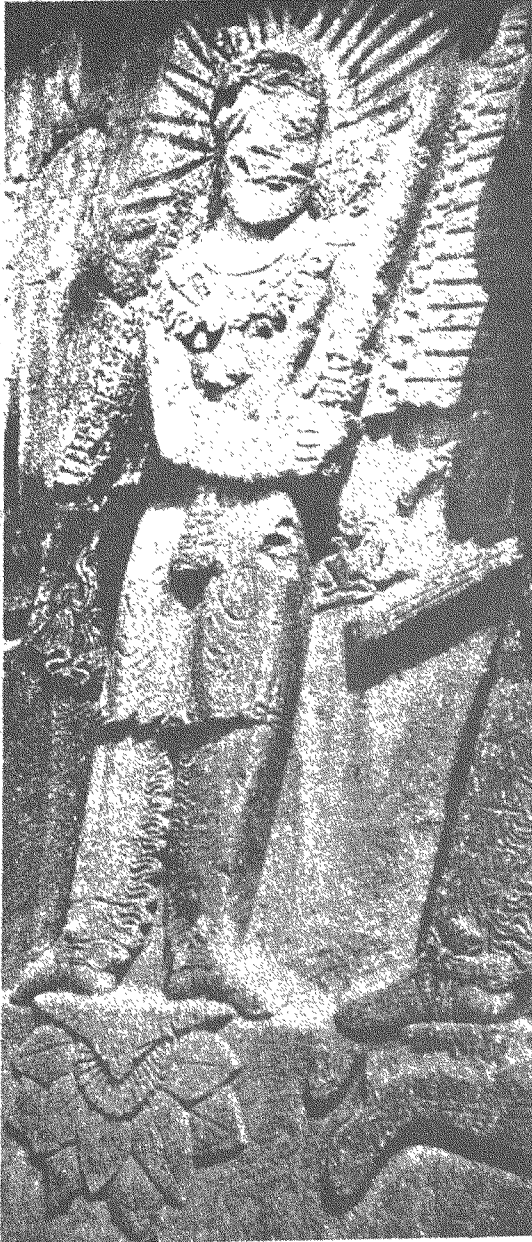
garnizonlar oluşturulmaya başlanır ve pekçok Kürt beyinin yerine Kürt valiler atanır.

Zerdüştileri hedef alan zorla din değiştirmeler, katliamlar, haraç ödeme vs. tüm bu dönemler boyunca da aralıksız sürer. 1794'de *Muhammed Ağa Kirmanşah*'i ele geçirdiğinde, orada bulunan Zerdüştiler de kendilerine reva görülen aynı talihsiz yazgıyı paylaştılar. *H.Pattinger*, 1810 yılında yaptığı bir gezide 600 kafatasından oluşan bir piramit gördüğünü belirtir. Bir zamanlar *Timur*'un *Müslüman* kurbanlarına yaptıklarını, şimdi Müslümanlar Zerdüştilere uyguluyorlardı (78).

GÜNÜMÜZDE ZERDÜŞTİLER.

Günümüzde sayıları çok az olmakla birlikte, halen Zerdüşt dinine bağlılıklarını sürdüren, Zerdüşt dinine ilişkin önemli bilgileri diri olarak koruyan topluluklar (İran'da Gebriler, Hindistan'da Parsiler) bulunmaktadır (Bk. Resim 5).

1976'da yapılan tahminlere göre, dünyadaki Zerdüştilerin toplam sayısı 130 000 olarak hesaplanmıştır. Bunların 82 000 kadarı Hindistan'da (özellikle Bombay'da), 25 000'i İran'da, yaklaşık 5000'i Pakistan'da (Karaçi, Lahor), geriye kalanların çoğu ise Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadır (79). Bu sayılara Sovyet Er-

Resim 7: Kirmanşah'da bulunan Taht-ı Rüstem anıtların da Zerdüş'tü betimlediği kabul edilen, Sâsâni'lere ait bir duvar oyması.

Heykelin yüzü, büyük bir olasılıkla, canlıların resmedilmesini uygun görmeyen ve katı Müslüman olan ilk Arap istilacılar tarafından tahrip edilmiştir.

Foto:

Prof. A. V.

Williams Jacson

menistanı (özellikle Erivan) ve tiflis vb. yerlerde yaşayan Zerdüştilerle, yine aslında bir Zerdüşst tarikati formu olarak değerlendirilmesi uygun olan *Yezidi Kürtler* dahil edilmemiştir.

Oldukça özgün bir dinsel grup olan, öteden beri pekçok araştırmacının dikkatini çeken, haklarında sayısız kitap ve makale yazılmış olan *Zerdüşti Kürtler* daha çok *Yezidiler* olarak bilinirler. Özellikle çevrelerindeki Müslüman topluluklar tarafından yanlış bir yoruma dayanarak *Şeytana Tapınlar* olarak da adlandırılmış olan *Yezidiler* ise kendilerini *Desni* olarak tanıtır. Yüzyılın başında yaklaşık 50.000 kadar *Yezidi*'nin bulunduğu tahmin edilmişti. Bunlar daha çok Musul, Van, Diyarbakır ve Bitlis yörelerinde yoğunlaşmışlardı. Günümüzde ise Irak'ın Musul, Şihan (Şeykhan), Sincar ve Dihok bölgelerinde, Suriye'de Halep dolaylarında, Sovyetler Birliği'ndeki Erivan ve Tiflis kentlerinde, Güneydoğu Anadolu'da ise Gaziantep ve Kilis dolaylarında toplanmışlar. Güvenilir bir istatistik bulunmamakla birlikte toplam sayıları 40.000-70.000 arasında tahmin ediliyor.

Yezidiler yöredeki diğer Kürtler gibi *Kurmanci* başta olmak üzere *Kürtçe*'nin lehçelerini konuşurlar. *Yezidiler*'in eski *Magi* tipi bir öğretinin değişik karışımlarını İrani ve Asuri unsurlarla birleştirerek yeni bir senteze ulaştıkları kabul edilmektedir. *Musevi*, *Hiristiyan* ve *İslami* gelişme süreçlerinden de geçen ve bu dinlerden gelen

ögeler de taşıyan *Yezidilik*, özünde bir *Zerdüş*t tarikatıdır. *Mazdeizmin* (Ahura Mazda öğretisi) pek çok dış ögeyle karışmış bir formudur.

Yaşadıkları yerlerde daha çok *Şeytana Tapanlar* olarak bilinirlerse de, bu *Yezidiler* için yanıltıcı ve yanlış bir adlandırmadır. Gerçekte *Yezidiler*'i *Meleklerle Tapanlar* olarak adlandırmak belki daha doğru olacaktır. Çünkü *Yezidiler* Şeytan'ı, Tanrı tarafından kovulmuş ve istenmeyen olmasına karşın, af dileyip tövbe ettiği için bir gün yeniden eski haline dönecek bir melek olarak, yani özde iyi olarak kabul ederler. *Yezidiler*, Şeytan'ı *Melek Tavus* olarak adlandırmışlar. *Şeytan* adını ve hatta ş ile başlayan sözcükleri kullanmaktan kaçınırlar. Onlara göre Şeytan, Tanrı'nın yaratıcı (Tanrı'nın onu yarattığı gibi) bir temsilcisidir. Bu yüzden tapılmaya layıktır.

Yezidiler'in en büyük ermişi, 1155 ya da 1160 yıllarında öldüğü kabul edilen *Şeyh Adi bin Müsafir*'dir. *Şeyh Adi*'nin mezarı Irak Kürdistanı'nın Laleş Vadisi (Musul'un kuzeyi)'nde bulunan Bedri (Ba'adri) Köyü'ndedir. Eskiden her yılın Ağustos ayının onunda buraya hac ziyaretinde bulunulurdu. Biraraya toplanan *Yezidiler*, ağlayıp dövünerek birlikte yürürlerdi. Törenler boyunca her tarafta gaz yazığı ve zift ateşleri sürekli yanar halde tutulurdu.

Yezidiler'in günümüze değin yüzyıllardır korudukları asıl kutsal kitapları, *Şeyh Adi* zamanında kullanılmakta olup sonradan terkedilen bir *Kürtçe* lehçeyle ve orijinal *Kürtçe* bir alfabe kullanılarak

yazılmıştır. *Yezidiler*'in bu alfabeyi hala kullanıyor oldukları ve bu alfabenin harf karakterlerinden *Thomas Bois*'nın sözetmiş olduğu bilinmektedir (80). *Yezidiler*'in hala kullanmakta oldukları bir diğer kutsal kitapları *Kitêb-i Celve* (Vahiy Kitabı) ve *Mushaf-ı Reş* (Kara Kitap) ise Arapça olarak yazılmıştır. *Yezidi* geleneği ve ibadet ise *Kürtçe* olarak sürdürülmektedir.

Kürtlerin dinsel inanç ve uygulamalarıyla günlük pratik yaşantılarında, eski kutsal dinleri olan *Zerdüş*t inançlarının kalıntılarını ve izlerini hala günümüzde de yaygın olarak gözlemlemek mümkündür. Mardin yöresinde geçen yüzyılın başlarına değin varlığı bilinen *Şemsiye* (Arapça'da Güneş ve ışık anlamına gelir) adı verilmiş olan Kürt toplulukları yaşıyordu. *Şemsiye* Kürtlerinin, *Yezidi* Kürtlerin ve bu arada diğer Kürtlerin de, sabah dualarını *Güneş*'e dönerek okumalarını, aile ocağının Kürtlerce kutsal sayılmasını ve ateşin sürekli tütmesinin ailenin sürekliliğini simgeleyen bir gelenek olarak kabul edilmesini ve ateşe tükürülmesinin hakaret sayılmasını buna örnek gösterebiliriz (81). Dersim yöresinde ateşe su dökerek söndürmek büyük bir günah sayılır. Kürtlerin 21 Mart *Newroz Bayramı*'nı ateş etrafında toplanarak kutlamaları, doruklara çıkılarak kurbanlar kesilip dua edilmesi ve daha birçok inanç ve töre bunu kanıtlayıcı niteliktedir.

* *Sed Dar: 8.yüzyılda Arap istilasını nedeniyle eski İran'daki Pers bölgesinden göç ederek Hindistan'a yerleşen ve Parsiler olarak da adlandırılan Zerdüştilere ait bir dinsel açıklama- lar kitabı. Parsiler, Zerdüştinancını günümüzde de sürdür- mektedirler -AM).*

KAYNAK VE NOTLAR

1. *William Eagleton, Kürt Halıları ve Dokumalarına Giriş*, Nev York 1988, "Din" s. 12-13, İngilizce.
2. *William Eagleton*, age.
3. *William Eagleton*, age.
4. *Musevi Ansiklopedisi*, Kudüs 1978, "Kürdistan" maddesi, cilt 8, s. 1295, İngilizce.
5. *William Eagleton*, age.
6. *Herodot, Tarih Kitapları*, Penguen Yayınları, İngiltere 1987, s. 96, İngilizce.
7. *Gherardo Gnoli, Din Ansiklopedisi*, New York 1987; "Zerdüştin Dini", cilt 15, s. 579, İngilizce.
8. *Gherardo Gnoli*, age. s. 584.
9. *A.V. Williams Jacson, Din ve Ahlak Ansiklopedisi (DAA)*, Edinburgh 1926; "Avesta", cilt 2, s. 266-272.

10. *A.V.Williams Jacson*, age. s. 267.
11. *A.V.Williams Jacson, Zerdüşt*, New York 1965, s. 17, İngilizce.
12. *James Hope Moulton, D A A, "Magi"*, cilt 8, s. 242-244.
13. *A.V.Williams Jacson, Zerdüşt*, s. 7.
14. *El Bîrunî, Tarihçe*, İngilizceye çeviren: Sa chau, Londra 1879, s. 314.
15. *Gottheil, Asuri ve Arap Yazınında Zerdüşt Kaynakları*, New York 1894, s. 24-51.
16. *James Hope Moulton*, age.
17. *Herodot*, age. s. 85-92.
18. *Dr.S.Şivan, Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali*, Stockholm 1975, s. 22-23, Türkçe.
19. *A.V.Williams Jacson Zerdüşt*, s. 12
20. *Cigerxwin, Kürdistan Tarihi*, Roja Nû Yayınları, Stockholm 1985, Cilt 1, s. 24.
21. *A.V.Williams Jacson, Zerdüşt*, s. 15-18.
22. *A.V.Williams Jacson, Zerdüşt*, s. 29-34
23. *Larousse Dünya Mitolojisi*, Londra 1974, "Persia: Kozmik Dualizm", s. 189-205
24. *Gherardo Gnoli*, age.
24. *A.V.Williams Jacson, Zerdüşt*, s. 15-18.
25. *R.Eucken, DAA, "Düalizm"*,
26. *L.C.Casartelli, DAA, "Dualizm"*.
27. *Gherardo Gnoli*, age.
28. *L.C.Casartelli*, age.

29. Larousse Dünya Mitolojisi, s. 189-205
30. Nathan Söderblom, DAA, "İsetizm"
31. E. Edwards, DAA, "Altar"
32. Gherardo Gnoli, age.
33. Louis H. Gray, DAA, "Pers Takvimi"
34. Mustafa Düzgün, BERHEM, Şubat 1989, sayı 4, Dersim Adet ve Törelere, s. 18, Stockholm, Zazaca.
35. Louis H. Gray, DAA, "Zerdüştilerde Bayram ve Oruç", cilt 5, s. 872.
36. Gherardo Gnoli, age.
37. Louis H. Gray, age.
38. A.V. Williams Jacson, DAA, "Mimari"
39. The Encyclopaedia Britannica, 15. basım, "Zerdüştlük ve Parsizm"
40. The Encyclopaedia Britannica, Zerdüştlük ve Parsizm"
41. The Encyclopaedia Britannica, "Zerdüştlük ve Parsizm"
42. Dr. S. Şivan, age. s. 23.
43. W.A. Shedd, DAA, "İran'da Müslümanlık", cilt 8, s. 898.
44. D. Menant, DAA, "Gabarlar/Gebriler"
45. Bu deyim olasılıkla en büyük Zerdüş tannısı olan Ahura Mazda'yı tanımlamak için kullanılmıştır (AM)
46. Bugünkü Süleymaniye kenti (AM).
47. Hürmüz, Ahura Mazda'nın Kürtçe'deki karşılığıdır (AM).

48. *Thomas Bois*, **Kürtler**, Beyrut 1966, s. 86-87
49. *Vladimir Minorsky*, **İslam Ansiklopedisi**, Yeni Basım, (Leiden:E.J. Brill, 1960, "Kürtler,Kürdistan"
- 50.*Thomas Bois*, age.
51. *D.Menant*, age.
- 52.*Vladimir Minorsky* age.
53. *Thomas Bois*, age.
54. *Vladimir Minorsky*, age.
55. *Thomas Bois*, age.
56. *Gerhard Endress*, **İslama Giriş**, New York 1988, s. 103
- 57.*Vladimir Minorsky*, age.
- 58.*Thomas Bois*, age. s. 87
59. *Thomas Bois*, age. s. 87
- 60.*Thomas Bois*, age. s. 88
- 61.*C.J.Edmonds*, **Kürtler ve Irak'ta Devrim**, *Middle East Journal* 13, 1959, s. 5
62. *Dr. S.Şivan*, age. s.24
- 63.*Dr. S.Şivan*, age. s.25-26
65. *Vladimir Minorsky*, age.
- 66.*Vladimir Minorsky*, age.
- 67.*Gerhard Endress*, age. s. 107
68. *Sir HJamilton Gibb*, **Selahaddin'in Yaşamı**, Oxford 1973, s. 4-8 69.*Sir HJamiltGibb*,age. s. 16
70. *Gerhard Endress*, age. s.104
71. *Gerhard Endress*, age. s.104

72. *Gerhard Endress*, age. s.104
73. *Vladimir Minorsky*, age.
74. *V.L.Menage*, **İslam Ansiklopedisi**, Yeni Basım, "*Bidlisi, İdris*"
75. *Dr. Abdurrehman Kasımlo*, **Kürdistan ve Kürtler**, Prag 1965, s.36-37, İngilizce.
76. *V.L.Menage*, age.
77. **The Encyclopaedia Britannica**, 12.Basım (1910-1911) "*Kürdistan*"
78. **The Encyclopaedia Britannica**, "*Kürdistan*"
79. *D. Menant*, age.
80. *Gherardo Gnoli*, age.
81. *Dr. Şıvan*, age. s.41
82. *Thomas Bois*, age. s. 106-107

İÇİNDEKİLER

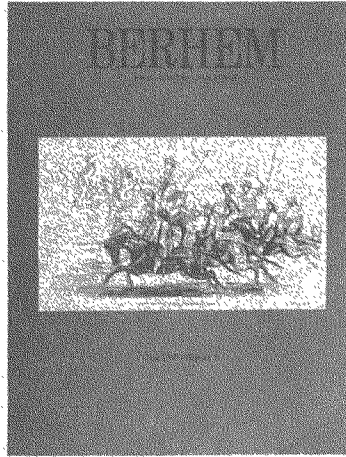
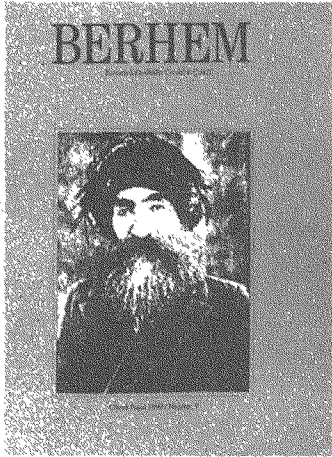
BİRKAÇ SÖZ.....	7
<i>Giriş</i>	9
KÜRTLERDE İLKEL DİN	12
ZERDÜŞT'ÜN KÖKENİ VE YAŞAMI	15
<i>Zerdüş't Peygamber'in Kökeni</i>	
<i>Zerdüş't Peygamber'in Kimliği ve Yaşamı</i>	
ZERDÜŞTLÜK ÖĞRETİSİ	26
<i>Zerdüş'tlük ve Düalizm</i>	
<i>Zerdüş'tlüğün Bazı Karakteristik Özellikleri</i>	
BAYRAMLAR VE KUTLAMA TÖRENLERİ	33
ZERDÜŞTLÜĞÜN KÜRDİSTAN'DAKİ TARİHSEL GELİŞİMİ	37
<i>İslam-Öncesi Dönem</i>	
<i>İslami Dönem</i>	
GÜNÜMÜZDE ZERDÜŞTİLER	58
KAYNAK VE NOTLAR	63

BERHEM

Kovara Lêkolînên Cîvakî û Çandî
Perrcama Dozkarîya Kulturî u Camatîye
Sosyal ve Kùltürel Araştırma Dergisi
Kurdish Periodical of Social and Cultural Studies

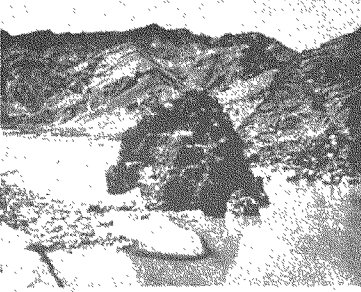
**BERHEM, KÛRDİSTAN KÛLTÜRÛ, TARİHİ VETOPLUMSAL
DEĞERLERİ KONUSUNDA BAŞVURULACAK YEGANE
KAYNAKTIR!**

ÛÇ AYDA BİR YAYIMLANIR.

BERHEM

BERHEM DERGİSİ

FIYATI: 25 SK, 4 \$, 7DM

YILLIK ABONE BEDELİ:

*İsveç için, kişilere 140 Sk,
kurumlara 200 Sk.*

Avrupa ülkeleri için 160 Sk.

*Diğer ülkeler için posta giderleri
eklenerek bedeli saptanır.*

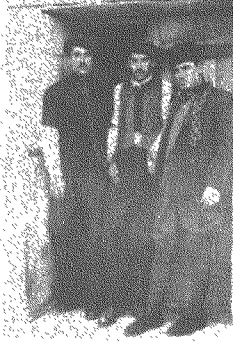
İLİŞKİ ADRESİ:

Kotkagatan 15, 6 tr.

164 75 Kista / SWEDEN

BERHEM

BERHEM DERGİSİ

Tel: 08 - 750 48 28
Postgiro: 425 23 97 - 7

BERHEM YAYINEVİ
ISBN 91 971706 0 7